

SYSTEM RACHUNKOWOŚCI FINANSOWEJ

Zasady pomiaru, ewidencji i prezentacji

Przemysław Czajor, Anna Jurewicz, Marcin Michalak
Ewa Walińska, Agnieszka Wencel

SYSTEM RACHUNKOWOŚCI FINANSOWEJ

Zasady pomiaru, ewidencji i prezentacji

Przemysław Czajor, Anna Jurewicz, Marcin Michalak
Ewa Walińska, Agnieszka Wencel

Stan prawny na 15 września 2020 r.

Recenzent

Dr hab. inż. Bogusława Bek-Gaik, prof. AGH

Wydawca

Grzegorz Jarecki

Redaktor prowadzący

Kinga Zając

Opracowanie redakcyjne

Centrum Controllingu i Analiz Ekonomicznych Sp. z o.o.

Projekt okładek serii

Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

ISBN 978-83-8223-164-9

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz stosowanych skrótów	11
Wstęp	13

Część I

PODSTAWY RACHUNKOWOŚCI FINANSOWEJ

Rozdział 1

Pojęcie i istota rachunkowości	19
1.1. Cele, zadania i funkcje rachunkowości	19
1.2. Użytkownicy informacji	25
1.3. Nadrzędne zasady rachunkowości	30

Rozdział 2

Podstawowe kategorie finansowe i ogólne zasady ich pomiaru w rachunkowości	43
2.1. Rachunkowość jako system pomiaru rzeczywistości gospodarczej	43
2.2. Podstawowe kategorie pomiaru systemu rachunkowości a sprawozdania finansowe	47
2.2.1. Aktywa i zobowiązania jako podstawowe kategorie pomiaru sytuacji finansowej	47
2.2.2. Przychody i koszty jako podstawowe kategorie pomiaru rentowności	55
2.3. Ogólne zasady wyceny bilansowej oraz pomiaru dokonań	59
2.3.1. Pomiar sytuacji finansowej a pomiar dokonań	59
2.3.2. Wycena wstępna aktywów i pasywów a ich wycena na dzień bilansowy	63
2.3.3. Zasady pomiaru przychodów i kosztów	78

Rozdział 3

Ogólne zasady sporządzania jednostkowego sprawozdania finansowego	82
3.1. Istota i cel sprawozdania finansowego	82
3.2. Składniki sprawozdania finansowego i ich charakterystyka	84
3.2.1. Bilans	84

3.2.2. Rachunek zysków i strat	89
3.2.3. Rachunek przepływów pieniężnych	91
3.2.4. Zestawienie zmian w kapitale własnym	92
3.2.5. Informacja dodatkowa	93
3.3. Model sprawozdawczości finansowej według polskiego prawa bilansowego	94

Rozdział 4

Ewidencja księgowa	109
4.1. Zdarzenia i operacje gospodarcze oraz ich klasyfikacja	109
4.2. Teoria konta i podwójnego zapisu księgowego	116
4.2.1. Istota konta księgowego	116
4.2.2. Zasada podwójnego zapisu księgowego	117
4.2.3. Klasyfikacja kont	119
4.3. Kontrola procesu rejestracji operacji gospodarczych i poprawianie błędnych zapisów księgowych	125
4.4. Zakładowy plan kont	130
4.4.1. Istota, cele i zadania planu kont	130
4.4.2. Budowa tradycyjnego planu kont	132
4.4.3. Przykładowy plan kont – zespoły kont i ich opis	135
4.5. Ujęcie ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	138

Część II

SZCZEGÓŁOWE ZASADY POMIARU, PREZENTACJI I EWIDENCJI TYPOWYCH KATEGORII SYSTEMU RACHUNKOWOŚCI

Rozdział 5

Rzeczowe i niematerialne aktywa trwałe	145
5.1. Definiowanie pojęć	145
5.1.1. Rzeczowe aktywa trwałe	145
5.1.2. Wartości niematerialne i prawne	148
5.2. Klasyfikacja i zasady pomiaru	150
5.2.1. Środki trwałe	150
5.2.2. Wartości niematerialne i prawne	164
5.3. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	168
5.3.1. Środki trwałe	168
5.3.2. Wartości niematerialne i prawne	169
5.4. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	171
5.5. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	176

Rozdział 6

Inwestycje oraz aktywa i zobowiązania finansowe	185
6.1. Definiowanie pojęć	185
6.1.1. Inwestycje	185

6.1.2.	Aktywa finansowe	186
6.1.3.	Zobowiązania finansowe	187
6.1.4.	Instrumenty finansowe	187
6.2.	Klasyfikacja i zasady pomiaru	188
6.2.1.	Klasyfikacja inwestycji oraz aktywów i zobowiązań finansowych	188
6.2.2.	Wycena inwestycji oraz aktywów i zobowiązań finansowych	189
6.3.	Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	205
6.3.1.	Inwestycje	205
6.3.2.	Zobowiązania finansowe	208
6.4.	Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	210
6.5.	Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	223

Rozdział 7

Rzeczowe aktywa obrotowe	236
7.1. Definiowanie pojęć	236
7.2. Klasyfikacja i zasady pomiaru	239
7.3. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	249
7.4. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	250
7.5. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	255

Rozdział 8

Rozrachunki	270
8.1. Definiowanie pojęć	270
8.2. Klasyfikacja i zasady pomiaru	270
8.3. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	291
8.4. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	293
8.5. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	301

Rozdział 9

Rozliczenia międzyokresowe i rezerwy	316
9.1. Definiowanie pojęć	316
9.1.1. Rozliczenia międzyokresowe	316
9.1.2. Rezerwy	317
9.2. Klasyfikacja i zasady pomiaru	317
9.2.1. Rozliczenia międzyokresowe czynne (RMC)	317
9.2.2. Rozliczenia międzyokresowe bierne (RMB)	318
9.2.3. Rozliczenia międzyokresowe przychodów (RMP)	320
9.2.4. Rezerwy	322
9.3. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	328
9.3.1. Rozliczenia międzyokresowe czynne	328
9.3.2. Rozliczenia międzyokresowe bierne	328
9.3.3. Rozliczenia międzyokresowe przychodów	329
9.3.4. Rezerwy	330

9.4. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	330
9.4.1. Rozliczenia międzyokresowe czynne	330
9.4.2. Rozliczenia międzyokresowe bierne	333
9.4.3. Rozliczenia międzyokresowe przychodów	334
9.4.4. Rezerwy	336
9.5. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	337

Rozdział 10

Kapitał własny	343
10.1. Definiowanie pojęć	343
10.2. Klasyfikacja i zasady pomiaru	344
10.3. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	352
10.4. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń	354
10.5. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	358

Rozdział 11

Zasady ustalania wyniku finansowego	361
11.1. Definiowanie pojęć	361
11.2. Klasyfikacja i zasady pomiaru przychodów i kosztów	362
11.2.1. Przychody	362
11.2.2. Koszty	375
11.3. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	391
11.4. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	395
11.5. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	398

Rozdział 12

Polityka rachunkowości, błędy lat poprzednich i zmiany szacunków	416
12.1. Istota polityki rachunkowości	416
12.2. Zmiany polityki rachunkowości jednostki – jej przyczyny i skutki	418
12.3. Zmiany szacunków i błędy lat poprzednich	427
12.4. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	431

Część III

PODATKI I ZASADY ICH UJMOWANIA W SYSTEMIE RACHUNKOWOŚCI

Rozdział 13

Podatek jako szczególna kategoria finansowa systemu rachunkowości	441
13.1. Istota i klasyfikacja podatków	441
13.2. Zasady ujmowania podatków w systemie rachunkowości	450
13.3. Relacje między prawem bilansowym a prawem podatkowym	453

Rozdział 14

Podatek od towarów i usług (VAT)	456
14.1. Istota i konstrukcja podatku od towarów i usług	456
14.2. Powstanie obowiązku podatkowego i odliczenia podatku VAT	464
14.3. Zasady ewidencji podatku od towarów i usług	475
14.4. Ujęcie ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	481

Rozdział 15

Podatek dochodowy od osób fizycznych (PIT)	487
15.1. Istota i konstrukcja podatku dochodowego od osób fizycznych	487
15.2. Zasady ustalania i ewidencji zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych	492
15.3. Ujęcie ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	496

Rozdział 16

Podatek dochodowy od osób prawnych (CIT)	499
16.1. Istota i konstrukcja podatku dochodowego od osób prawnych	499
16.2. Przychody i koszty podatkowe	506
16.3. Zasady ewidencji podatku dochodowego	513
16.4. Ujęcie ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	516

Rozdział 17

Podatek dochodowy odroczony jako kategoria systemu rachunkowości	524
17.1. Zróżnicowanie wyniku finansowego i dochodu jako skutek rozbieżności prawa bilansowego i podatkowego	524
17.2. Definiowanie pojęć	528
17.3. Klasyfikacja i zasady pomiaru	531
17.4. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	537
17.5. Zasady ewidencji – schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych	538
17.6. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	541

ANEKSY**Aneks nr 1**

Przykładowy plan kont – wykaz kont syntetycznych i analitycznych	553
---	-----

Aneks nr 2**Instrumenty finansowe według rozporządzenia o instrumentach**

finansowych	577
A2.1. Definicje	577
A2.2. Zakres obowiązywania rozporządzenia o instrumentach finansowych	579
A2.3. Klasyfikacja aktywów finansowych i zobowiązań finansowych	581
A2.4. Przeklasyfikowanie aktywów finansowych	584

A2.5. Wycena aktywów finansowych i zobowiązań finansowych	586
A2.5.1. Wycena na dzień początkowego ujęcia	586
A2.5.2. Wycena na dzień bilansowy	588
A2.5.3. Utrata wartości aktywów finansowych	593
A2.6. Zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym	598
A2.7. Zasady ewidencji	605
A2.8. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne – przykładowe rozwiązania	607
 Aneks nr 3	
Test wiedzy	634
 Bibliografia	653

WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW

Aktywa z tyt. PDOdr.	– aktywa z tytułu podatku dochodowego odroczonego
BO	– bilans otwarcia
BZ	– bilans zamknięcia
CIT	– podatek dochodowy od osób prawnych
DAF	– długoterminowe aktywa finansowe
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz.	– Dziennik Urzędowy
FASB	– Financial Accounting Standards Board
FP	– Fundusz Pracy
FGŚP	– Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych
IASC	– International Accounting Standards Committee
KAF	– krótkoterminowe aktywa finansowe
KSR	– Krajowe Standardy Rachunkowości
LEX	– System Informacji Prawnej „Lex Omega”
MF	– Ministerstwo Finansów
M.P.	– Monitor Polski
MRiF	– Ministerstwo Rozwoju i Finansów
MSR	– Międzynarodowe Standardy Rachunkowości
MSSF	– Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej
NKUP	– koszty niebędące kosztami uzyskania przychodów w świetle przepisów prawa podatkowego
PDOdr.	– podatek dochodowy odroczonego
PIT	– podatek dochodowy od osób fizycznych
poz.	– pozycja
Rezerwy z tyt. PDOdr.	– rezerwy z tytułu podatku dochodowego odroczonego
RMB	– rozliczenia międzyokresowe bierne (kosztów)
RMC	– rozliczenia międzyokresowe czynne (kosztów)
RMC z tyt. PDOdr.	– rozliczenia międzyokresowe czynne z tytułu podatku dochodowego odroczonego
RMK (czynne/bierne)	– rozliczenia międzyokresowe kosztów (czynne/bierne)
RMP	– rozliczenia międzyokresowe przychodów
RZiS	– rachunek zysków i strat
Sk.	– saldo końcowe
Sp.	– saldo początkowe

UE	– Unia Europejska
u.p.d.o.f.	– ustawa z 26.07.1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1426 ze zm.)
u.p.d.o.p.	– ustawa z 15.02.1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1406 ze zm.)
u.p.t.u.	– ustawa z 11.03.2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. z 2020 r. poz. 106 ze zm.)
u.rach.	– ustawa z 29.09.1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2019 r. poz. 351 ze zm.)
VAT	– podatek od towarów i usług (<i>Value Added Tax</i>)
WB	– wartość brutto
WF	– wynik finansowy
WKA	– wartość księgowa aktywów
WKRMP	– wartość księgowa rozliczeń międzyokresowych przychodów
WKZ	– wartość księgowa zobowiązań
WL	– wartość likwidacyjna
WN	– wartość netto
WNiP	– wartości niematerialne i prawne
WP	– wartość początkowa
WPA	– wartość podatkowa aktywów
WPRMP	– wartość podatkowa rozliczeń międzyokresowych przychodów
WPZ	– wartość podatkowa zobowiązań
ZFŚS	– Zakładowy Fundusz Świadczeń Socjalnych
ZPK	– zakładowy plan kont
ze zm.	– ze zmianami
ZUS	– Zakład Ubezpieczeń Społecznych

WSTĘP

Rachunkowość odgrywa istotną rolę w działalności gospodarczej każdej jednostki, ponieważ stanowi źródło informacji finansowej niezbędnej do jej funkcjonowania i rozwoju. Podlega ona określonym regulacjom – prawnym i/lub środowiskowym – które kształtują strukturę informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych. W Polsce kluczowym aktem prawnym w tym zakresie jest ustawa o rachunkowości, regulująca zasady sporządzania „jasnych i rzetelnych” sprawozdań finansowych. Zawiera ona z jednej strony swego rodzaju ramy koncepcyjne systemu rachunkowości, czyli ogólne definicje i zasady pomiaru skutków finansowych zdarzeń gospodarczych, z drugiej natomiast – szczegółowe zasady wyceny bilansowej i ustalania wyniku finansowego oraz zasady prezentacji informacji w sprawozdaniu finansowym¹.

Celem niniejszej monografii jest przedstawienie systemu rachunkowości finansowej przedsiębiorstwa w sposób całościowy i zintegrowany. Ujęcie całościowe oznacza prezentację wszystkich elementów systemu, poczynwszy od jego teoretycznych podstaw, które stanowią fundament wymaganych w praktyce regulacji prawnych i środowiskowych, poprzez zasady pomiaru i ewidencji księgowej skutków finansowych zdarzeń gospodarczych, kończąc na zasadach ich prezentacji w sprawozdaniu finansowym. Podejście zintegrowane do systemu rachunkowości finansowej oznacza wskazanie powiązań między zasadami pomiaru i ewidencją księgową zdarzeń gospodarczych oraz prezentacją ich skutków finansowych w sprawozdaniu finansowym. Punkt ciężkości położono na ujęciu sprawozdawczym, rozumianym jako pomiar i prezentacja, ponieważ rachunkowość finansowa ma na celu generowanie informacji przydatnych w podejmowaniu decyzji ekonomicznych przez zewnętrznych użytkowników. Realizacja tego celu wymaga określenia zasad pomiaru – wyceny bilansowej i sposobu ustalania wyniku finansowego – które

¹ Należy podkreślić, że polskie prawo bilansowe koncentruje się na zasadach sporządzania szeroko rozumianego sprawozdania finansowego, a nie na zasadach ewidencji księgowej. Co prawda, w przeciwieństwie do Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej, zawiera ona dwa rozdziały poświęcone księgowości (prowadzeniu ksiąg rachunkowych i inwentaryzacji), ale mają one charakter formalnych wytycznych, a nie merytorycznych rozwiązań odnośnie do sposobu księgowania zdarzeń gospodarczych.

determinują przyjęte w systemie rachunkowości przedsiębiorstwa zasady ewidencji księgowej.

W związku z celem monografii omawiane w niej zagadnienia prezentowane są według jednolitej sekwencji: zasady pomiaru – zasady prezentacji w sprawozdaniu finansowym – ewidencja. Takie podejście pozwala zmierzyć, a następnie odnieść skutki finansowe omawianych transakcji i zdarzeń gospodarczych bezpośrednio do poszczególnych pozycji kluczowych elementów sprawozdania finansowego, jakimi są bilans oraz rachunek zysków i strat. Pozwala ono zwrócić uwagę na istotny element obecnej rzeczywistości gospodarczej – punkt ciężkości we współczesnych regulacjach rachunkowości kładzie się bowiem nie na ewidencji księgowej, ale na sprawozdawczości finansowej. To jej zasady podlegają standaryzacji, a ewidencja księgowa – aczkolwiek niezbędna z praktycznego punktu widzenia – jest tylko techniką ukształtowaną przez zasady pomiaru zdarzeń gospodarczych i ich komunikowania w sprawozdaniu finansowym. W związku z tym rozwiązania ewidencyjne zastosowane w książce należy traktować jedynie jako przykładowe – a nie wzorcowe – propozycje autorów.

Książka składa się z trzech zasadniczych części, różnych co do charakteru poruszanych w nich zagadnień, a co za tym idzie, również różnych co do ich struktury.

Część pierwszą można określić mianem podstaw rachunkowości finansowej (cztery pierwsze rozdziały), ponieważ obejmuje ona – oprócz wyjaśnienia istoty systemu rachunkowości – ogólne zasady pomiaru i prezentacji podstawowych kategorii finansowych oraz podstawy ewidencji księgowej.

Część druga książki zawiera szczegółowe zasady pomiaru, prezentacji i ewidencji typowych kategorii systemu rachunkowości. Składa się ona z ośmiu rozdziałów, poświęconych określonym kategoriom bilansowym (grupom aktywów, zobowiązań oraz kapitałowi własnemu) oraz kategoriom rachunku zysków i strat (grupom przychodów oraz kosztów). Każdy rozdział ma identyczną strukturę prezentującą ujęcie sprawozdawcze oraz ujęcie ewidencyjne omawianych w nim problemów. Ujęcie sprawozdawcze obejmuje definicje, zakres danej grupy kategorii finansowych, ich klasyfikację, szczegółowe zasady pomiaru oraz zasady ich prezentacji w sprawozdaniu finansowym. Przez ujęcie ewidencyjne rozumie się natomiast zasady księgowania typowych zdarzeń gospodarczych związanych z daną kategorią finansową.

Część trzecia (pięć rozdziałów) książki poświęcona jest podatkowi i zasadom ich ujmowania w systemie rachunkowości, a ponadto zawiera elementarną wiedzę na temat kluczowych podatków obowiązujących w polskim systemie podatkowym.

W książce dodatkowo zamieszczono trzy aneksy: aneks nr 1, zawierający przykładowy plan kont, aneks nr 2, objaśniający szczegółowe zasady pomiaru, prezentacji i ewidencji instrumentów finansowych oraz aneks nr 3, stanowiący test wiedzy.

Pierwszy aneks dotyczy ewidencji księgowej i zawiera wykaz przykładowych kont syntetycznych i analitycznych. Aneks nr 2 prezentuje zasady ujmowania w systemie rachunkowości instrumentów finansowych, ponieważ są one – jako jedyna kategoria systemu rachunkowości – regulowane w akcie wykonawczym do ustawy o rachunkowości, jakim jest Rozporządzenie Ministra Finansów z 12.12.2001 r. w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych². Aneks nr 3 obejmuje zestaw dwóch form pozwalających na utrwalenie i weryfikację wiedzy: pytań otwartych i pytań testowych oraz odpowiedzi na pytania testowe.

W związku z tym, że zamiarem autorów było usystematyzowane i klarowne zaprezentowanie kluczowych elementów systemu rachunkowości finansowej – omówionych w kontekście teoretycznych założeń, a jednocześnie głęboko osadzonych w praktyce – zagadnieniom teoretycznym i ich praktycznym rozwiązaniom towarzyszą przykłady oraz poglądowe ilustracje, dzięki którym Czytelnik może łatwo śledzić tok rozumowania, rozwijać umiejętności warsztatowe i dokonywać uzasadnionych wyborów metodycznych.

Ze względu na ograniczoną objętość niniejsza książka:

- 1) obejmuje zagadnienia regulowane przede wszystkim przepisami ustawy o rachunkowości;
- 2) prezentuje schematy księgowania typowych zdarzeń gospodarczych, to jest takich, które występują najczęściej w praktyce gospodarczej;
- 3) uwzględnia ewidencję księgową podatków w ograniczonym zakresie, zwłaszcza w odniesieniu do podatku od towarów i usług (VAT) i podatku dochodowego od osób fizycznych, ponieważ w tym obszarze obowiązują ściśle określone, powtarzalne rozwiązania księgowe;
- 4) przyjmuje uproszczone rozwiązania dotyczące rozrachunków z tytułu wynagrodzeń, w szczególności w obszarze ewidencji narzutów na wynagrodzenia (ZUS, odpisy na Zakładowy Fundusz Świadczeń Socjalnych itp.);
- 5) przedstawia typowe dla polskiej praktyki gospodarczej rozwiązania w zakresie podatku dochodowego (bieżącego i odroczonego), przyjmując – z uwagi na uproszczenie obliczeń – umowną stawkę podatku dochodowego od osób prawnych na poziomie 20%.

Niniejsza monografia może stanowić źródło inspiracji do modyfikacji funkcjonujących w przedsiębiorstwach rozwiązań księgowych i sprawozdawczych. Jest ona bowiem wynikiem doświadczeń autorów, od wielu lat łączących działalność naukowo-

² Należy podkreślić, że szczegółowe przepisy ww. rozporządzenia są w niektórych obszarach sprzeczne z przepisami ustawy, ponieważ zostały opracowane na podstawie regulacji MSR/MSSF (obowiązujących w okresie, w którym rozporządzenie to było opracowywane).

-dydaktyczną z praktyką i posiadających w swoim dorobku wiele publikacji wydanych przez największe polskie wydawnictwa. Bazuje ona na rozwiązaniach, które autorzy wdrożyli podczas realizacji projektów z zakresu rachunkowości w wielu polskich przedsiębiorstwach różnych branż.

Publikacja jest dostosowana do aktualnego stanu regulacji prawnych (obligatoryjnych i fakultatywnych) w zakresie sprawozdawczości finansowej w wymiarze krajowym. W przypadku gdy ustawa o rachunkowości pozostawia prawo uszczegóławiania zawartych w niej regulacji w zakresie klasyfikacji, zasad pomiaru i prezentacji kategorii finansowych, w sprawozdaniu finansowym w monografii przyjęto autorskie rozwiązania zgodne z MSR/MSSF.

Docelową grupą odbiorców niniejszej publikacji są praktycy – księgowi, biegli rewidenty, analitycy i dyrektorzy finansowi – którym może ona dostarczyć wielu użytecznych wskazówek w wyborze polityki rachunkowości i ustalaniu zasad ewidencji księgowej. Mogą z niej korzystać także pracownicy naukowo-dydaktyczni oraz studenci i słuchacze studiów podyplomowych z zakresu rachunkowości.

Część I

PODSTAWY RACHUNKOWOŚCI FINANSOWEJ

Rozdział 1

POJĘCIE I ISTOTA RACHUNKOWOŚCI

1.1. Cele, zadania i funkcje rachunkowości

Rachunkowość jest systemem pomiaru i opisu działalności gospodarczej; jej podstawowy cel to dostarczanie informacji finansowych o działalności przedsiębiorstwa, przydatnych różnym użytkownikom do podejmowania decyzji ekonomicznych oraz do rozliczania kierownictwa z odpowiedzialnego i efektywnego zarządzania powierzonym mu majątkiem (por. ilustracja 1.1). Według A. Jarugowej celem rachunkowości jest pomiar przepływów i przyrostu wartości pozwalający na podejmowanie decyzji i rozliczanie przedsiębiorstwa ze społecznej i ekonomicznej efektywności¹.

Działania składające się na system rachunkowości obejmują: identyfikację, grupowanie, opis, ewidencję, przetwarzanie i przekazywanie informacji o dokonaniach przedsiębiorstwa oraz o zmianach w jego majątku i sytuacji finansowej. Jest to możliwe dzięki odwzorowaniu w tym systemie zdarzeń gospodarczych oraz prezentowaniu informacji w sprawozdaniach finansowych, które są „syntetyczną, dobrze ustrukturyzowaną reprezentacją (...) zdarzeń wpływających na przedsiębiorstwo i transakcji przez nie podejmowanych (...)”².

Takie podejście do istoty rachunkowości można spotkać w wielu publikacjach. Na przykład E. Burzymowa zdefiniowała rachunkowość jako system ekonomicznego pomiaru w przedsiębiorstwach i instytucjach, będący zarazem uniwersalnym, podmiotowym systemem informacyjno-kontrolnym³. Z kolei W. Brzezina postrzegał ją jako szczególny system retro- i prospektywny, pozwalający na ustalenie wyniku finansowego i sytuacji finansowej jednostki⁴. Według Komitetu Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (International Accounting Standards Committee – IASC) rachunkowość to system informacji o pozycji finansowej, dokonaniach i zmianach w tej pozy-

¹ A. Jarugowa *et al.*, *Współczesne problemy rachunkowości*, Warszawa 1991, s. 13.

² A. Jarugowa, E. Walińska, *Roczne sprawozdania finansowe*, Gdańsk 1997, s. 12.

³ E. Burzymowa, *Rachunkowość przedsiębiorstwa i instytucji*, Warszawa 1980, s. 13.

⁴ Zob. szerzej W. Brzezina, *Rachunkowość sensu stricto i sensu largo*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej” 2000/56, s. 7–24.

cji, użytecznych dla szerokiego grona potencjalnych użytkowników w podejmowaniu przez nich decyzji ekonomicznych⁵.

Bardziej tradycyjną definicję rachunkowości jako systemu ewidencyjnego przedstawił S. Skrzywan, stwierdzając, że „jest ona (...) szczególnym rodzajem ewidencji gospodarczej. Stanowi system ciągłego w czasie obserwowania, mierzenia, rejestrowania, prezentowania i interpretowania wyrażonych w mierniku pieniężnym i bilansujących się ogólnych i szczegółowych danych o działalności gospodarczej i sytuacji majątkowej oraz finansowej jednostki gospodarującej”⁶.

Przedstawione powyżej definicje wymagają pewnego uściślenia. Określanie rachunkowości w kategoriach systemu oznacza bowiem, że jest ona układem reguł i zasad wynikających ze specyficznych sposobów obserwacji, pomiaru i rejestrowania zdarzeń gospodarczych – całościowym, ale jednocześnie elastycznym. Jako szczególny rodzaj ewidencji gospodarczej rachunkowość jest prowadzona w sposób systematyczny i ciągły, a jej przedmiotem są występujące w jednostkach gospodarujących operacje gospodarcze, to jest te zdarzenia gospodarcze, które są lub – po dokonaniu pomiarów i przeliczeń – mogą być wyrażone w mierniku pieniężnym i wpływają na zmianę stanu majątkowego oraz finansowego podmiotu.

Rachunkowość rejestruje wszystkie operacje gospodarcze, mieszczące się w merytorycznym zakresie systemu, w sposób kompletny i z zachowaniem możliwie maksymalnej szczegółowości, a następnie dokonuje niezbędnych agregacji i uogólnień (na przykład do celów prezentacji informacji w sprawozdaniach finansowych jednostki)⁷. Pozwala to na odzwierciedlenie wiarygodnego obrazu rzeczywistości gospodarczej podmiotów – ich rentowności i sytuacji finansowej.

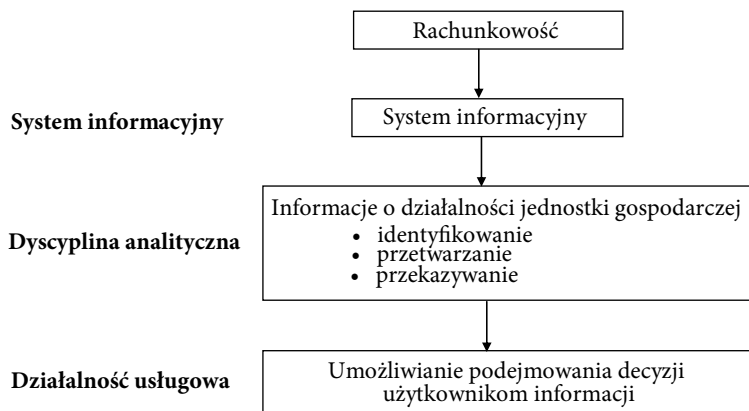
Warunkiem koniecznym realizacji powyższego zadania jest dokonanie pomiaru zdarzeń gospodarczych. Obszarami pomiaru dokonywanego przez rachunkowość są rentowność i sytuacja finansowa jednostki. Pierwszy z nich dotyczy opłacalności działalności gospodarczej, jej zyskowności, drugi zaś – płynności i wypłacalności (por. ilustracja 1.2).

Wymienione obszary działalności gospodarczej różnią się od siebie zasadniczo, ale jednocześnie stanowią nierozzerwalną całość. Chociaż podlegają odrębnym zasadom pomiaru, to jednak wzajemnie się przenikają i w związku z tym muszą być rozpatrywane łącznie.

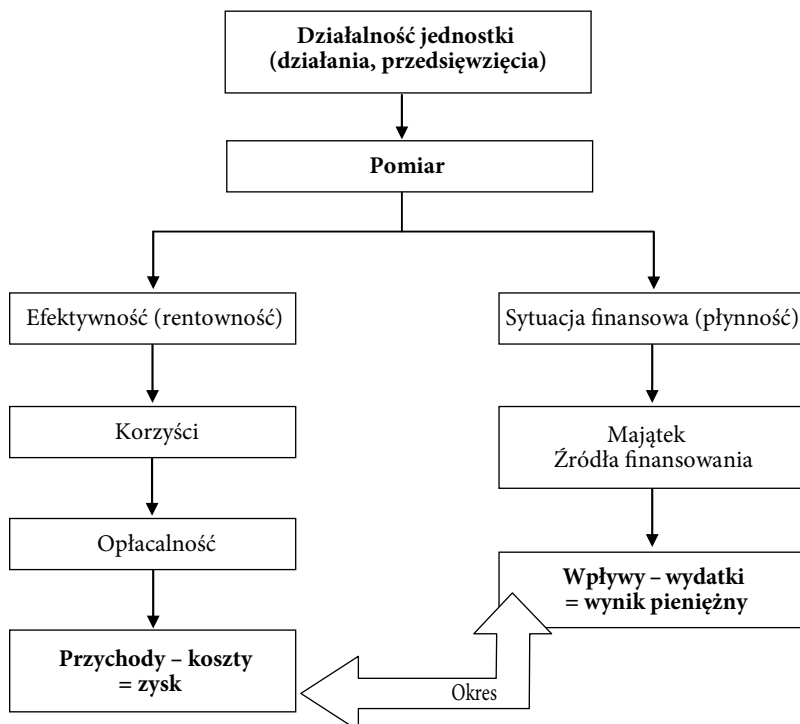
⁵ *Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements*, London 1989.

⁶ S. Skrzywan, *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, Warszawa 1973, s. 5.

⁷ Z. Kołaczyk, *Rachunkowość finansowa*, Poznań 1997, s. 19.

Ilustracja 1.1. Rachunkowość jako system informacyjny

Źródło: opracowanie własne.

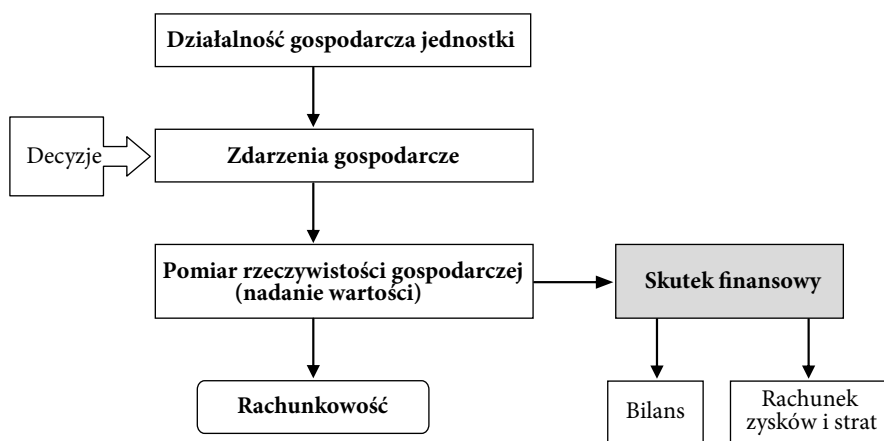
Ilustracja 1.2. Obszary pomiaru działalności gospodarczej dokonywanego przez rachunkowość

Źródło: opracowanie własne.

Zasadniczym celem pomiaru rentowności jest ustalenie wyniku finansowego, a także dokonanie wyceny bilansowej, prowadzącej ostatecznie do ustalenia wartości kapitału własnego przedsiębiorstwa. Wynik finansowy jest obliczany za pomocą dwóch pierwotnych kategorii pomiaru – przychodów i kosztów. Wartość kapitału własnego jest określana za pomocą dwóch pierwotnych kategorii wyceny bilansowej – aktywów i zobowiązań.

Pomiar działalności gospodarczej w wyżej wymienionych aspektach oznacza nadanie wartości poszczególnym kategoriom podstawowym, a to z kolei oznacza ich przyporządkowanie do pojedynczych zdarzeń gospodarczych. Każde zdarzenie gospodarcze ma określony skutek finansowy, który ostatecznie jest prezentowany w dwóch podstawowych sprawozdaniach finansowych – w bilansie oraz w rachunku zysków i strat (ilustracja 1.3). Sprawozdania te są ze sobą powiązane i, podobnie jak obszary działalności gospodarczej, muszą być rozpatrywane łącznie.

Ilustracja 1.3. Zdarzenia gospodarcze i ich skutki finansowe

Źródło: opracowanie własne.

Rachunkowość dokonuje pomiaru zdarzeń gospodarczych będących konsekwencją określonych decyzji biznesowych. Ponadto prezentuje skutki finansowe w sprawozdaniu finansowym – w jego pierwotnych składnikach, którymi są bilans oraz rachunek zysków i strat.

Rachunkowość stwarza warunki sprzyjające ochronie majątku jednostki gospodarczej – przyczynia się do właściwego użytkowania jej składników majątkowych, a jednocześnie dostarcza danych liczbowych, które są wykorzystywane na potrzeby:

- 1) kontroli – poprzez ewidencję poszczególnych składników majątkowych i źródeł ich pochodzenia oraz zachodzących w nich zmian,

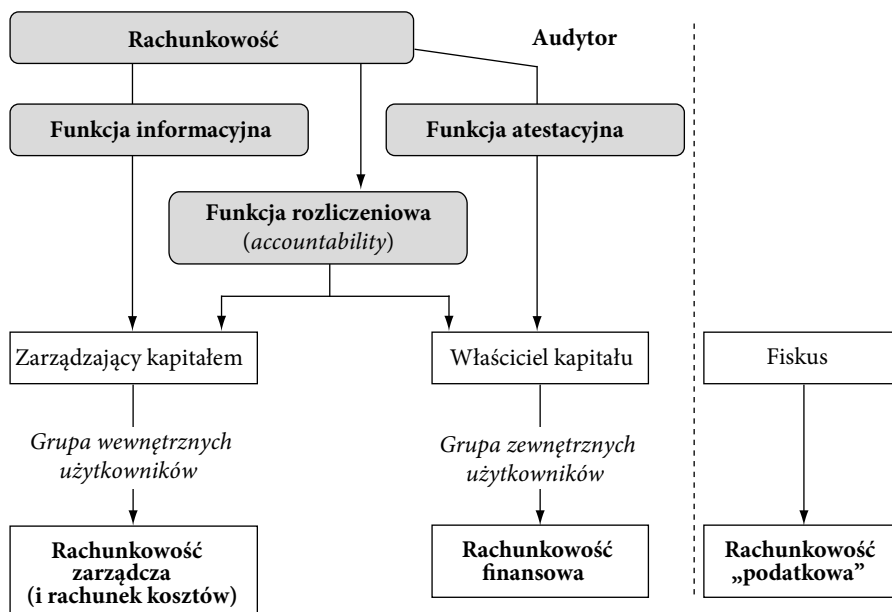
- 2) zarządzania – dzięki przyjęciu informacji płynących z ewidencji za punkt wyjścia do podejmowania przez kierownictwo decyzji dotyczących wykorzystania posiadanego majątku oraz źródeł jego finansowania.

Wśród podstawowych zadań rachunkowości wymienia się między innymi:

- 1) identyfikację, dokonywanie pomiaru oraz rejestrację zdarzeń i transakcji,
- 2) funkcjonowanie rachunkowości jako międzynarodowego języka biznesu, co umożliwia porozumiewanie się różnym podmiotom gospodarczym (również działającym w różnych krajach),
- 3) informowanie właścicieli kapitału na podstawie wiarygodnych zapisów o transakcjach dokonanych w ciągu okresu sprawozdawczego oraz o ich efektywności z punktu widzenia inwestora i jego kapitału,
- 4) wspomaganie zarządzania – rachunkowość powinna pomagać w planowaniu przyszłych działań (poprzez budżety), w podejmowaniu decyzji, alokacji zasobów, kontrolowaniu działalności poprzez rejestrację zdarzeń, które wystąpiły, i porównanie ich z budżetami.

Rachunkowość spełnia wiele funkcji w działalności gospodarczej. Do najważniejszych należy zaliczyć funkcje: informacyjną, rozliczeniową i atestacyjną (ilustracja 1.4). Oddają one istotę systemu rachunkowości i wyjaśniają przyczyny wyodrębnienia się różnych jej dziedzin.

Ilustracja 1.4. Podstawowe funkcje rachunkowości

Dzięki spełnianiu **funkcji informacyjnej** rachunkowość dostarcza informacji niezbędnych do podejmowania decyzji. Realizacja funkcji informacyjnej w kontekście potrzeb wewnętrznych użytkowników informacji oznaczała rozwój rachunkowości zarządczej, która poszerzyła istotnie zakres rachunkowości. Spowodowała bowiem odejście od tradycyjnej rejestracji transakcji i zdarzeń na rzecz użyteczności informacji do podejmowania decyzji dotyczących przyszłości.

Dzięki **funkcji rozliczeniowej** rachunkowość dostarcza informacji uprawnionym podmiotom zewnętrznym (przede wszystkim właścicielom kapitału), czyli pozwala rozliczyć zarząd z efektywności zarządzania powierzonym kapitałem. Funkcja rozliczeniowa rachunkowości jest utożsamiana z odpowiedzialnością, jaka ciąży na systemie rachunkowości, i wyrosła na gruncie funkcji powierniczej⁸.

Funkcja atestacyjna rachunkowości polega na poświadczeniu wierności odwzorowania rzeczywistego stanu podmiotu. Dzięki niej informacje generowane przez rachunkowość uzyskują atest wiarygodności udzielany przez niezależnych biegłych rewidentów (po przeprowadzeniu przez nich badania sprawozdań finansowych). Funkcja atestacyjna jest w rachunkowości bardzo ważna z punktu widzenia realizacji funkcji rozliczeniowej⁹.

W innym podejściu prezentowanym w literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery podstawowe funkcje rachunkowości¹⁰:

- 1) **ewidencyjną, polegającą na rejestracji środków gospodarczych przedsiębiorstwa, jego funduszy i procesów gospodarczych**, pozwalającą na gromadzenie niezbędnych danych, które odpowiednio przetworzone przez rachunkowość są dostarczane zainteresowanym odbiorcom w postaci informacji ekonomicznej,

⁸ Funkcja rozliczeniowa jest wyraźnie akcentowana zarówno w teorii, jak i w praktyce rachunkowości. Chociaż rachunkowość rozwija się szczególnie w sferze działalności gospodarczej, to jednak jej funkcja rozliczeniowa jest realizowana w każdej jednostce w społeczeństwie. Osoba prywatna musi rozliczyć się ze swojego dochodu i wypełnić zeznanie podatkowe. Często musi ona wykorzystywać informacje z rachunkowości w celu podjęcia decyzji o zakupie domu, samochodu, zaciągnięciu kredytu itp. Duże przedsiębiorstwa muszą rozliczać się przed właścicielami kapitału, fiskusem, rządem i społeczeństwem. Rachunkowość jest zatem niezbędna do prawidłowego funkcjonowania całego społeczeństwa.

⁹ Realizacja funkcji rozliczeniowej i atestacyjnej w praktyce jest widoczna w działaniach trzech stron uczestniczących w działalności gospodarczej, związanych ze sporządzaniem rocznych sprawozdań finansowych. Zarząd jest odpowiedzialny za przygotowanie sprawozdań finansowych, które następnie są poddawane badaniu przez biegłego rewidenta w celu oceny ich wiarygodności i rzetelności. Zadaniem biegłego rewidenta, zaakceptowanego wcześniej przez radę nadzorczą lub walne zgromadzenie wspólników, jest sprawdzenie, czy sprawozdania finansowe są zgodne z obowiązującymi zasadami rachunkowości. Wyraża on swoje zdanie na ten temat w opinii. Sprawozdania finansowe, które uzyskały pozytywną opinię, mogą stać się dopiero przedmiotem rozliczenia zarządu przed właścicielem kapitału podczas walnego zgromadzenia wspólników. Na podstawie sprawozdań finansowych właściciele udzielają (bądź nie) absolutorium zarządowi; ponadto podejmują decyzje dotyczące innych aspektów działalności jednostki (na przykład podziału wyniku finansowego netto).

¹⁰ Por. np. M. Klimas, Z. Messner, *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, Warszawa 1986, s. 20; zob. także *Rachunkowość finansowa*, red. K. Sawicki, Warszawa 2004, s. 17.

- 2) **finansowo-rachunkową kontroli wewnętrznej**, umożliwiającą sprawdzenie legalności i rzetelności działalności podmiotu gospodarczego na podstawie dokumentów, danych i ewidencji,
- 3) **sprawozdawczą**, odgrywającą najważniejszą rolę w systemie informacyjnym podmiotu gospodarczego, gdyż jej realizacja wiąże się z koniecznością sporządzania sprawozdań finansowych,
- 4) **analityczno-interpretacyjną**, która polega na wykorzystywaniu danych liczbowych generowanych przez rachunkowość do bieżącej oceny działalności przedsiębiorstwa.

1.2. Użytkownicy informacji

Wraz z rozwojem systemu rachunkowości następowała zmiana jej roli, a w konsekwencji również i funkcji. Można to zaobserwować najlepiej na przykładzie funkcji informacyjnej. Początkowo ograniczała się ona do zapewnienia właścicielowi jednostki informacji o stanie rozrachunków z kontrahentami oraz o stanie składników majątkowych. Gwałtowny rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej „wymusił” jednak z upływem czasu dołączenie do dotychczasowego zakresu funkcji informacyjnej rachunkowości również takich elementów, jak dane o kapitale, stratach i zyskach, ponoszonych kosztach i ostatecznym wyniku prowadzonej działalności. Było to następstwem pojawienia się regulacji prawnych określających sposób wzajemnych rozliczeń między przedsiębiorstwami, a także sposób ustalania podstawy wymiaru podatków i innych świadczeń publicznych.

System rachunkowości dostarcza informacji dla wszystkich użytkowników, którzy są zainteresowani działalnością jednostki gospodarczej. Jak już wspomniano, działalność ta musi być rozpatrywana w dwóch aspektach: rentowności, oznaczającej wypracowanie zysku, i płynności, związanej z posiadaniem wystarczającej gotówki na opłacenie długów w terminie ich płatności.

Rentowność i płynność nie są jedynymi celami działalności gospodarczej; oprócz nich jest wiele innych, takich jak na przykład dostarczanie miejsc pracy, ochrona środowiska, wprowadzenie nowych produktów itp. Aby były one jednak osiągnięte, w pierwszej kolejności muszą być zrealizowane podstawowe cele warunkujące przetrwanie firmy, to jest rentowność działalności i zapewnienie płynności. Niewątpliwie rentowność jest podstawowym kryterium oceny działalności gospodarczej, mimo często krytykowanego „papierowego” charakteru zysku. Występowanie zysku oznacza, że działania jednostki są opłacalne, przynoszą bowiem nadwyżkę przychodów nad kosztami. W krótkim okresie jednostka może funkcjonować, generując straty, ale szanse przetrwania i rozwoju w długim okresie są już niewielkie. Z kolei brak płynności może spowodować utratę źródeł finansowania działalności i w konsekwencji upadłość podmiotu.

Odpowiedzi na pytania, czy przedsiębiorstwo osiąga zysk, czy ponosi stratę, czy jest wypłacalne i czy nie straci płynności, na przykład za miesiąc, udziela właśnie rachunkowość. Dokonuje ona nie tylko pomiaru rentowności i płynności, ale także dostarcza informacji niezbędnych do sterowania tymi kategoriami. Dzięki niej można uzyskać informacje dotyczące takich kluczowych kwestii, jak ustalenie cen produktów, zaciągnięcie kredytu, koszt wprowadzenia planów emerytalnych czy opłacalność inwestycji.

Bez względu na rozmiary działalności, technikę przetwarzania danych i inne czynniki, należy podjąć trzy podstawowe kroki w celu uzyskania informacji finansowej z systemu rachunkowości:

- 1) **rejestracja** – pierwszym zadaniem systemu rachunkowości jest systematyczna rejestracja codziennej działalności w postaci zapisów wyrażanych wartościowo;
- 2) **klasyfikacja danych** – pojedyncze zarejestrowane transakcje i zdarzenia są nieprzydatne dla użytkowników. Dopiero grupowanie jednorodnych transakcji i zdarzeń umożliwia dostarczenie użytecznych informacji dla decydenta w wybranym obszarze (na przykład danych dotyczących gotówki, kosztów, przychodów itp.);
- 3) **agregacja danych** – aby były one użyteczne w podejmowaniu decyzji, muszą być odpowiednio zagregowane (poziom ich agregacji zależy od rodzaju użytkownika).

System rachunkowości obejmuje nie tylko generowanie informacji, lecz także komunikowanie ich zainteresowanym użytkownikom oraz interpretowanie informacji w taki sposób, aby pomóc w określonych sytuacjach decyzyjnych.

Informacje generowane przez system rachunkowości są prezentowane w formie sprawozdań i raportów finansowych scharakteryzowanych w tabeli 1.1.

Tabela 1.1. Podstawowe raporty generowane przez system rachunkowości

Rodzaj raportu	Użytkownicy	Charakterystyka
Sprawozdania finansowe	Zarząd, inwestorzy (właściciele i kredytodawcy), pracownicy, rząd, społeczeństwo	Najistotniejszymi i najszerzej wykorzystywanymi spośród raportów generowanych przez rachunkowość są sprawozdania finansowe. Stanowią one podstawowe źródło informacji finansowej dla osób z zewnątrz organizacji, ale także są użyteczne dla zarządu. Sprawozdania finansowe są bardzo zagregowane, ujmują na 3–4 stronach działalność podmiotu za określony okres (miesiąc lub rok). Pokazują one jego sytuację finansową na koniec danego okresu oraz dokonania – rezultaty działań, dzięki którym podmiot znalazł się w określonej sytuacji finansowej.

Rodzaj raportu	Użytkownicy	Charakterystyka
		Podstawowym celem sprawozdań finansowych jest pomoc osobom podejmującym decyzje i umożliwienie oceny rentowności i płynności finansowej oraz perspektyw rozwoju podmiotu. Sprawozdania finansowe są sporządzane zgodnie z zasadami rachunkowości zwanymi „powszechnie akceptowanymi zasadami rachunkowości”. W zależności od kraju są one ustanowione albo przez prawo albo przez organizacje środowiskowe rachunkowców.
Deklaracje podatkowe	Władze podatkowe	Zawierają one dane pochodzące z rachunkowości, ale często ujęte w sposób określony przez prawo podatkowe odmiennie niż w regulacjach rachunkowości finansowej. Władze podatkowe wymagają wypełnienia deklaracji w celu pomiaru dochodu do opodatkowania. Metody obliczenia dochodu do opodatkowania są ustanawiane przez prawo podatkowe. Prawo to jest często modyfikowane lub zmieniane nawet z roku na rok. Zasady obliczania dochodu podatkowego mogą być (i często są) odmiennie od tych, które są stosowane w powszechnie akceptowanych zasadach rachunkowości.
Raporty dla zarządu	Zarząd	Zarząd potrzebuje dużo bardziej szczegółowych danych z rachunkowości (od tych, które występują w sprawozdaniach finansowych) na potrzeby planowania i kontroli codziennych działań w jednostce. Ponadto zarząd potrzebuje informacji do długoterminowego planowania i podejmowania decyzji takich, jak wprowadzenie nowych produktów itp. Informacje dostarczane przez rachunkowość menedżerom powinny uwzględniać ich specjalne, indywidualne potrzeby informacyjne.
Raporty specjalne	Organizacje państwowe (na przykład GUS), inne organizacje (na przykład fundusze inwestycyjne)	Działalność wielu jednostek gospodarczych jest regulowana przez organy rządowe. Wymagają one często specjalnego rodzaju informacji zaspokajających ich potrzeby (jak na przykład przemysł energetyczny). Ponadto niektóre dane są wymagane przez statystykę państwową, do obliczenia wielkości makroekonomicznych itp. W większości przypadków raporty specjalne bazują na zasadach rachunkowości finansowej.

Źródło: opracowanie własne.

Informacje generowane przez rachunkowość są zorientowane na użytkownika. Rodzaj informacji, których poszczególni użytkownicy wymagają, zależy od rodzaju podejmowanej na ich podstawie decyzji. Oznacza to, że system rachunkowości musi umożliwić dostarczanie różnym użytkownikom różnych informacji prezentowanych w różnych raportach finansowych.

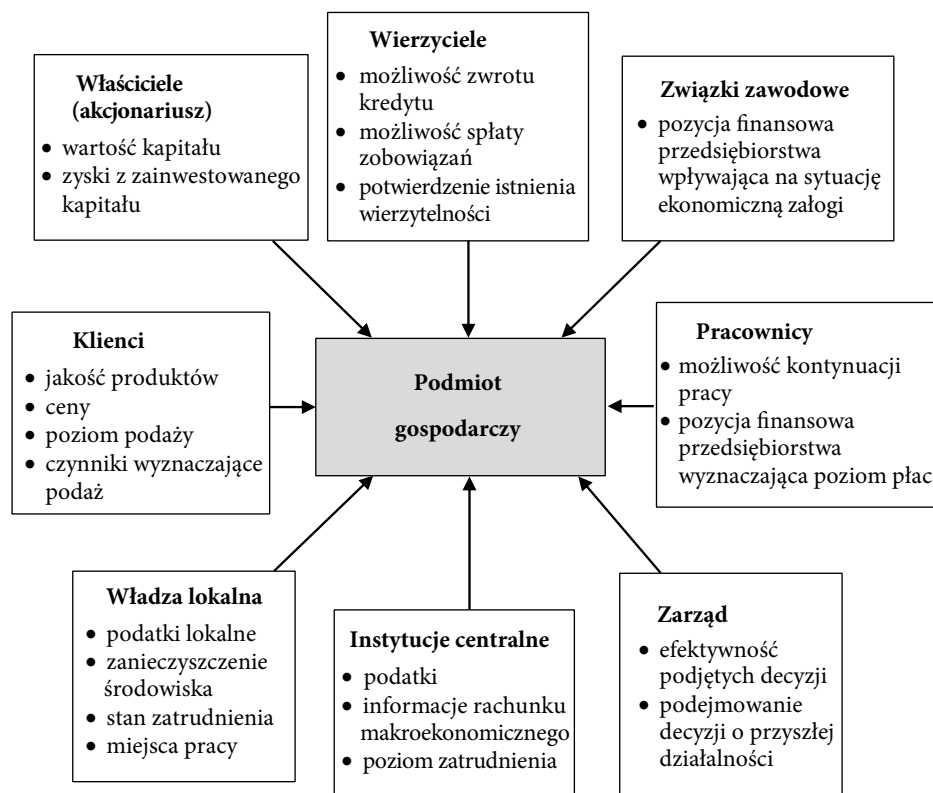
Sprawozdania finansowe (raporty) powinny być sporządzone według określonych zasad i założeń w taki sposób, aby ich użytkownicy byli w stanie dokonać prawidłowej interpretacji zawartych w nich danych. Oczywiście użytkownicy jakiegokolwiek raportu finansowego muszą znać i rozumieć założenia stosowane przy jego sporządzeniu. Ponadto zasady zastosowane podczas przygotowywania raportu muszą odpowiadać potrzebom informacyjnym jego użytkowników.

Podsumowując, należy stwierdzić, że rachunkowość jest systemem pomiar rezultatów transakcji i komunikowania informacji finansowych różnym użytkownikom, których można podzielić na dwie grupy: użytkowników zewnętrznych i użytkowników wewnętrznych. Informacje tworzone przez rachunkowość służą obecnie szeroko rozumianemu otoczeniu jednostki gospodarczej, związanemu z nią różnego rodzaju transakcjami gospodarczymi i powiązaniami kapitałowymi. Zatem użytkownikami zewnętrznymi informacji generowanych w ramach systemu rachunkowości jednostki będą:

- 1) aktualni właściciele kapitału oraz potencjalni inwestorzy – są oni zainteresowani w szczególności wynikami finansowymi i stopniem ryzyka działalności prowadzonej przez jednostkę gospodarczą; ponadto wykorzystują oni sprawozdania finansowe do rozliczania zarządzających jednostką z osiągniętych wyników i efektywności działania;
- 2) kredytodawcy i pożyczkodawcy – ta grupa użytkowników jest zainteresowana informacjami dotyczącymi zwłaszcza stopnia płynności finansowej jednostki, warunkującego jej zdolność do regulowania krótkoterminowych zobowiązań, jak również jej wypłacalności, która stanowi element oceny ryzyka kredytowego;
- 3) kontrahenci – chcą oni zapoznać się z ogólną oceną sytuacji finansowej jednostki i jej zamierzeniami na przyszłość, warunkami stabilnego działania oraz możliwościami płatniczymi;
- 4) jednostki konkurencyjne – poszukują one informacji o finansowo-organizacyjnych aspektach działalności jednostki, a więc: rozmiarach i kierunkach sprzedaży jej produktów, wykorzystaniu zdolności produkcyjnych, poziomie i strukturze kosztów, rentowności, poziomie cen i marż handlowych;
- 5) instytucje i jednostki administracji państwowej – są one zainteresowane przede wszystkim informacjami wykorzystywanymi w makrostatystyce gospodarczej (GUS), opracowywaniu prognoz oraz prowadzeniu polityki gospodarczej i fiskalnej;
- 6) skarb państwa i aparat fiskalny – ci użytkownicy potrzebują informacji dotyczących w szczególności kształtowania się wyniku finansowego jednostki i służących do rozliczania jej obciążeń podatkowych;
- 7) społeczność i władze lokalne, zainteresowane ogólną sytuacją finansową jednostki gospodarczej i jej perspektywami w kontekście podatków lokalnych, lokalnych dotacji i subwencji, problemami tworzenia/utrzymania miejsc pracy, ochroną środowiska naturalnego, jakością produktów, podnoszeniem poziomu dobrobytu regionu.

Użytkowników informacji generowanych przez system rachunkowości prezentuje syntetycznie ilustracja 1.5.

Ilustracja 1.5. Użytkownicy i zakres informacji finansowej generowanej przez rachunkowość

Źródło: opracowanie na podstawie: *Rachunkowość finansowa*, red. Z. Luty, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa 1995, s. 42.

Wszystkich zewnętrznych użytkowników informacji generowanych przez system rachunkowości można ująć w trzech grupach:

- 1) właściciele kapitału,
- 2) fiskus,
- 3) pozostali odbiorcy zewnętrzni (banki, pożyczkodawcy, pracownicy, społeczeństwo).

Poszczególne grupy użytkowników powinny mieć w zasadzie te same potrzeby informacyjne, polegające na uzyskiwaniu informacji przydatnych w ocenie działalności gospodarczej przedsiębiorstwa. Tak określone potrzeby informacyjne użytkowników zewnętrznych są najbardziej widoczne w przypadku inwestorów, którzy, powierzając swój kapitał jednostce gospodarczej, ryzykują najwięcej. W momencie jej upadłości

straty właścicieli kapitału, w porównaniu z innymi interesariuszami, mogą być nieporównanie większe. Dlatego też uważa się, że rachunkowość finansowa powinna brać pod uwagę w pierwszej kolejności wymagania informacyjne inwestorów i dbać o ochronę ich interesów. Powszechnie twierdzi się, że, spełniając to zadanie, rachunkowość jest w stanie zaspokoić potrzeby innych użytkowników zewnętrznych. Stwierdzenie to z pewnością jest słuszne w odniesieniu do banków, pożyczkodawców, pracowników i społeczeństwa. W przypadku fiskusa nie znajduje ono jednak potwierdzenia. Fiskus w pierwszym rzędzie reprezentuje interesy jednostek sfery budżetowej, a więc jednostek konkurencyjnych w stosunku do podmiotu uiszczającego podatki. Cele krótkoterminowe sprawiają, że interes jednostki gospodarczej w ogóle nie jest respektowany lub jest brany pod uwagę w minimalnym tylko stopniu.

Wraz z rozwojem przedsiębiorstw i coraz większą złożonością warunków gospodarowania konieczne stało się uwzględnienie w zakresie funkcji informacyjnej rachunkowości jej aspektu wewnętrznego, to jest wykorzystania danych generowanych przez system rachunkowości w szeroko rozumianym zarządzaniu jednostką.

Obecnie informacje o charakterze wewnętrznym są ukierunkowane na potrzeby decyzyjne i rozliczanie kadry zarządzającej podmiotem gospodarczym z wypełniania stawianych przed nią celów. W związku z tym jako głównych użytkowników tych informacji wymienia się:

- 1) zarząd jednostki,
- 2) dyrekcję,
- 3) kierownictwo niższych szczebli zarządzania.

Potrzebują oni danych pochodzących z systemu rachunkowości do pomiaru pieniężnego celu działania przedsiębiorstwa, „do poznania i oceny sytuacji majątkowej i finansowej, efektywności wykorzystania zasobów i kapitałów, wyników finansowych, obciążeń podatkowych, pozycji jednostki na rynku oraz podejmowania decyzji strategicznych, taktycznych i operacyjnych”¹¹.

1.3. Nadrzędne zasady rachunkowości

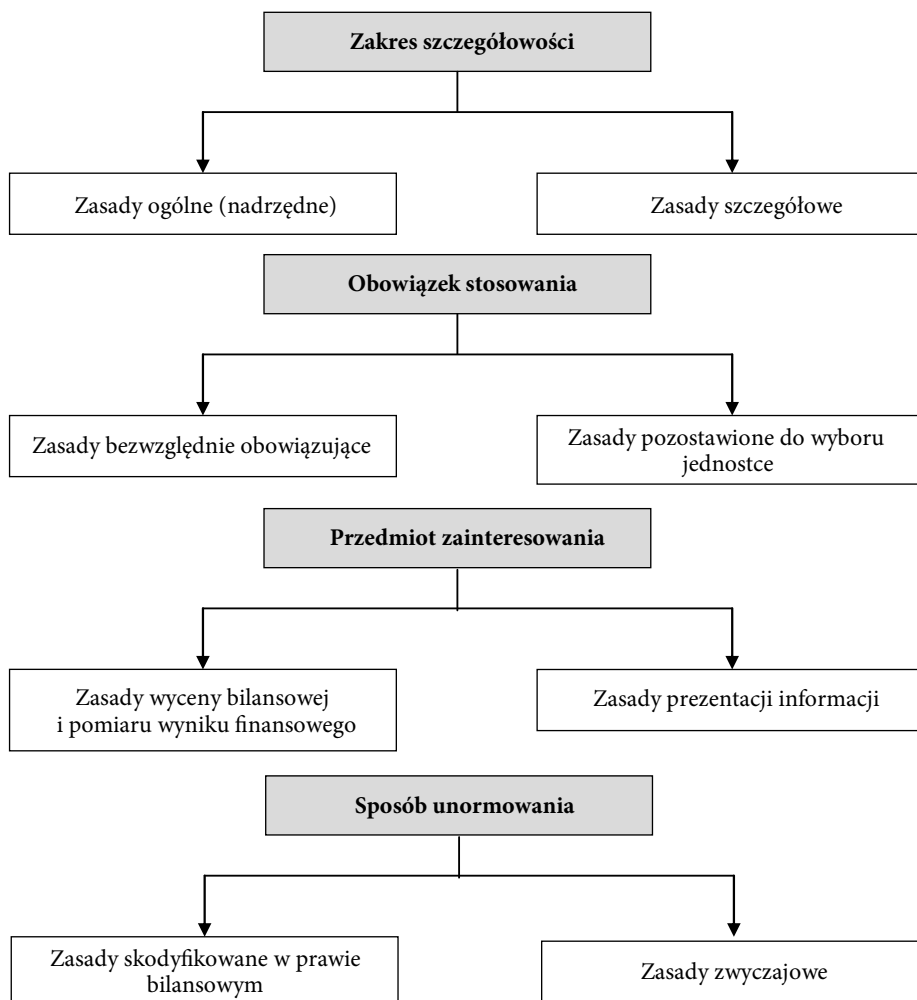
Pomiar w rachunkowości dotyczy całokształtu działalności gospodarczej jednostki. Konieczne jest zatem określenie zasad pomiaru rentowności i płynności, warunkujących realizację długoterminowych celów podmiotu. Są to z jednej strony zasady nadrzędne rachunkowości, a z drugiej – szczegółowe zasady pomiaru dokonań i sytuacji finansowej jednostki.

Pod pojęciem pomiaru w rachunkowości należy rozumieć pomiar wyniku finansowego i wycenę, stąd też przedmiotem zainteresowania rachunkowości są zasady usta-

¹¹ Por. *Rachunkowość...*, red. K. Sawicki, s. 14.

lania wyniku i zasady wyceny bilansowej. Ogół zasad pomiaru dokonywanego przez rachunkowość można podzielić według różnych kryteriów. Podstawowe z nich prezentuje ilustracja 1.6.

Ilustracja 1.6. Klasyfikacja zasad rachunkowości według wybranych kryteriów

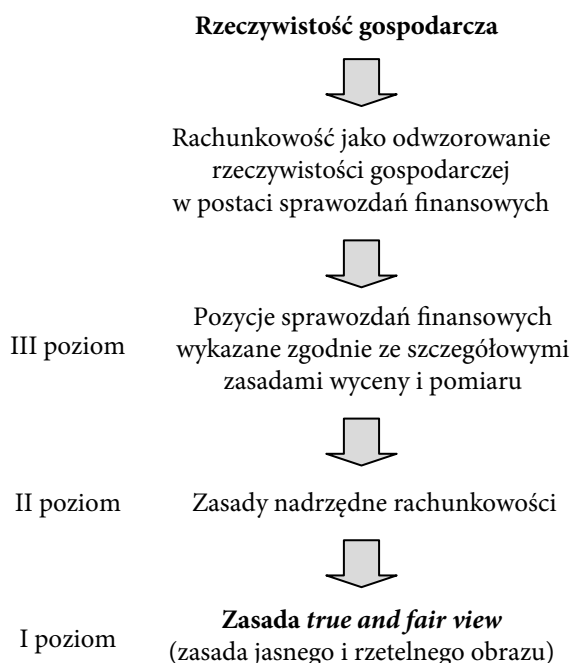

Źródło: opracowanie własne.

Z punktu widzenia kryterium szczegółowości można wyodrębnić nadrzędne, fundamentalne zasady rachunkowości oraz zasady szczegółowe, które dotyczą konkretnych pozycji sprawozdań finansowych. Zasady szczegółowe, mimo dopuszczalnego wyboru, powinny być zgodne z zasadami nadrzędnymi, o ile prawo bilansowe nie stanowi inaczej.

Zasady (koncepty) nadrzędne charakteryzują się pewną stabilnością i ograniczonymi możliwościami wyboru, aczkolwiek jest on możliwy. Jeśli dochodzi do sytuacji, w której wybór jest dokonywany na poziomie zasad fundamentalnych (na przykład współmierność *versus* ostrożność), to rozstrzygającym kryterium staje się zasada *true and fair view*, czyli zasada tożsama z celem rachunkowości, rozumianym jako odwzorowanie rzeczywistości gospodarczej jednostki w sposób jasny i rzetelny. Klasyfikację zasad rachunkowości według kryterium szczegółowości przedstawia ilustracja 1.7.

Ilustracja 1.7. Klasyfikacja zasad rachunkowości według kryterium szczegółowości

Źródło: opracowanie własne.

Nadrzędne i szczegółowe zasady rachunkowości stanowią bazę sporządzania sprawozdań finansowych. Zasady te dopuszczają pewną elastyczność w zestawieniach finansowych, co oznacza, że te same fakty dotyczące działalności jednostki niekoniecznie prowadzą do wykazania w sprawozdaniach tych samych liczb. W istocie rachunkowość zakłada wybieranie jednego spośród wielu dopuszczalnych rozwiązań.

Mimo tej elastyczności istnieją jednak fundamentalne koncepcje (założenia) rachunkowości, które muszą być przestrzegane przy sporządzaniu sprawozdań finansowych. Ich znajomość jest niezwykle ważna, gdyż pozwala zrozumieć i wybrać te informacje, które są najbardziej istotne w podejmowaniu decyzji. Międzynarodowy Komitet Stan-

dardów Rachunkowości stwierdził, że „użytkownicy powinni domagać się, by sprawozdania zawierały (...) dane potrzebne do oceny decyzji finansowych. Nie mogą oni wyrobić sobie pewnego osądu w tych kwestiach dopóty, dopóki sprawozdania finansowe nie przedstawiają jasno znaczących zasad rachunkowości, zastosowanych przy ich sporządzaniu”¹².

Sprawozdania finansowe są zatem efektem przyjętych teoretycznych koncepcji rachunkowości, które stanowią podwaliny prawa rachunkowości, ustalanego w drodze legislacji bądź określonego w standardach opracowywanych przez profesjonalne organizacje. Sprawozdania finansowe mają swoje ramy koncepcyjne, ponieważ rachunkowość jest nie tylko dziedziną praktyczną, ale posiada również własną teorię. Elementem nadrzędnym w strukturze teorii rachunkowości jest cel sprawozdań finansowych, który determinuje wszystkie pozostałe elementy. Z niego wywodzą się fundamentalne postulaty i koncepcje rachunkowości, na podstawie których są formułowane zasady rachunkowości stosowane w praktyce.

Koncepcja podmiotu zakłada, że każda jednostka jest wyodrębniona z punktu widzenia rachunkowości i oddzielona od właścicieli i innych podmiotów. Koncepcja ta definiuje obszar zainteresowania rachunkowości oraz ogranicza liczbę transakcji i zdarzeń, które muszą być włączone do sprawozdań finansowych. Dzięki niej możliwe jest oddzielenie funkcji własności od funkcji zarządzania i rozliczanie zarządu przez właścicieli kapitału jednostki.

Koncepcja jednostki pomiaru jest niezbędna do opisu oraz rejestracji transakcji i zdarzeń w rachunkowości, które dzięki przyjęciu określonej jednostki pomiaru stają się mierzalne. W związku z tym przedmiotem zainteresowania rachunkowości są tylko takie zdarzenia gospodarcze, które można wyrazić w kategorii pieniężnej. Ponadto przyjmuje się, że pieniądź stanowi stałą jednostkę pomiaru, co umożliwia porównywanie danych pochodzących z rachunkowości na przestrzeni lat.

Koncepcja kontynuacji działania zakłada, że podmiot będzie kontynuować swoją działalność w bliżej nieokreślonej przyszłości, co oznacza, że nie leży w jego intencji ani likwidacja, ani uszczuplenie rozmiarów tej działalności¹³.

¹² Międzynarodowy Standard Rachunkowości 1 *Prezentacja zastosowanych zasad rachunkowości*, „Biuletyn Stowarzyszenia Księgowych w Polsce” 1992/57, s. 5, § 12. Należy w tym miejscu podkreślić, że cytowany fragment pochodzi z pierwszej wersji MSR 1 opublikowanej w styczniu 1975 r.; MSR 1 *Prezentacja sprawozdań finansowych*, został natomiast po raz pierwszy opublikowany w 1997 r. (z datą obowiązywania od 1.07.1998 r.), zastępując MSR 1 *Prezentacja zastosowanych zasad rachunkowości*, MSR 5 *Informacje do ujawnienia w sprawozdaniach finansowych*, oraz MSR 13 *Prezentacja bieżących aktywów i bieżących zobowiązań*.

¹³ W dzisiejszym zmiennym otoczeniu biznesowym podmiotów coraz trudniejsze staje się zachowanie zasady kontynuacji działalności. Jednostki gospodarcze są zmuszone do elastycznego reagowania na zmiany warunków ekonomicznych, co oznacza niejednokrotnie konieczność zmian profilu i zakresu działania. Stąd też wiele regulacji rachunkowości wskazuje na konieczność oddzielnego prezentowania

Zasada periodyzacji stanowi, że chociaż przyjmuje się w rachunkowości koncepcję kontynuacji działania podmiotu, to jednak niezbędne jest jej „sztuczne” przerwanie w celu prezentacji informacji o dokonaniach i sytuacji finansowej podmiotu. Użytkownicy potrzebują tych informacji do oceny działalności jednostki, a przede wszystkim do rozliczenia zarządu z efektywności wykorzystania powierzonego kapitału.

Zasady rachunkowości są rozumiane jako zasady decyzyjne, które wynikają z postulatów i koncepcji teoretycznych oraz nadzorują praktykę rachunkowości. Są to między innymi: zasada wyceny w koszcie, zasada memoriałowa, zasada współmierności kosztów i przychodów oraz zasada ostrożnej wyceny¹⁴.

Zgodnie z **zasadą wyceny w koszcie** nabyte usługi i dobra, wydatki i koszty są wyceniane w koszcie (koszcie historycznym). Innymi słowy, są wyceniane w wartości wymiany na dzień nabycia i w tej wartości są wykazywane w sprawozdaniach finansowych. Zasada wyceny w koszcie została uznana za obiektywną ze względu na postulat jednostki pomiaru. Wynika ona z założenia kontynuacji działania, w przypadku zastosowania którego nie jest potrzebna wycena w wartości likwidacyjnej czy bieżącej.

Zgodnie z **zasadą memoriałową** rachunkowości jednostka ujmuje skutek finansowy zdarzeń w momencie ich wystąpienia, a nie w momencie wypłaty lub otrzymania gotówki z ich tytułu. Rachunkowość oparta na zasadzie memoriałowej umożliwia dostarczanie użytkownikom informacji nie tylko o przeszłych zdarzeniach gospodarczych zrealizowanych przez jednostkę, które wywołały przepływ środków pieniężnych (wpływ lub wydatek), ale także o obowiązkach zapłaty przez jednostkę określonej kwoty w przyszłości (na przykład z tytułu powstałych zobowiązań wykazanych w bilansie) oraz o zasobach odzwierciedlających prawo jednostki do otrzymania określonych środków pieniężnych w przyszłości (na przykład z tytułu należności handlowych wykazanych w bilansie).

W celu określenia wyników jednostki w danym okresie niezbędne jest przypisanie odpowiednim przychodom, osiągniętym w tym okresie, współmiernych kosztów, które zostały w nim poniesione. Oznacza to zastosowanie **zasady współmierności kosztów i przychodów**.

w sprawozdaniu finansowym informacji na temat działalności kontynuowanej i zaniechanej, tak aby z jednej strony rozdzielić obszary sprawozdania finansowego sporządzone według różnych zasad szczegółowych rachunkowości (inne zasady wyceny i pomiaru wyników są stosowane dla działalności kontynuowanej i zaniechanej), z drugiej zaś strony umożliwić użytkownikom sprawozdań finansowych lepsze przewidywanie przyszłych przepływów pieniężnych jednostki (na przykład część z nich będzie wynikać z dotychczas prowadzonej działalności, niektóre zaś – z tytułu sprzedaży składników majątku wykorzystywanych dotychczas w działalności zaniechanej). Należy zatem pamiętać, że koncepcja kontynuacji działania odnosi się także do określonych obszarów działalności jednostki, a nie tylko do jednostki jako całości.

¹⁴ A.R. Belkaoui, *Accounting Theory*, Harcourt Brace Jovanovich 1985, s. 237–247.

Zasada ostrożności zakłada z kolei, że wyniki jednostki w danym okresie powinny uwzględniać wszystkie znane zobowiązania, koszty i straty bez względu na to, czy zostały poniesione, czy tylko mogą być oszacowane; natomiast przychody i zyski tylko wtedy, gdy są one osiągnięte (zrealizowane).

W literaturze przedmiotu **nie ma jednolitej klasyfikacji** koncepcji i podstawowych zasad rachunkowości. „Rachunkowość bazuje na zasadach, założeniach i konwencjach określonych i wypracowanych przez pokolenia praktyków i naukę. Są one wspólne dla wszystkich podmiotów gospodarczych. Ze względu na ich rangę nazywa się je często fundamentalnymi. (...) W literaturze istnieje spór jedynie co do nazwy: zasada, założenie, konwencja”¹⁵. W innej publikacji stwierdza się, że „teoretycy spierają się także o priorytetowość generalnych, fundamentalnych zasad, które z nich są najważniejsze, które wtórne”¹⁶. Większość autorów, jak również profesjonalnych organizacji środowiskowych, przyjmuje postulat kontynuacji działania i zasadę memoriału za podstawowe założenia rachunkowości¹⁷.

Kontynuacja działania jako fundamentalny postulat rachunkowości, na którym oparte są zasady wyceny i inne metody postępowania stosowane przy sporządzaniu sprawozdań finansowych, ma ogromne znaczenie. Tylko spełnienie założenia kontynuacji działania pozwala bowiem użytkownikom na dokonywanie analiz i oceny dokonań oraz sytuacji finansowej podmiotu. Odejście od tej koncepcji powoduje zmiany w wycenie aktywów i pasywów, rzutuje na wyniki jednostki w danym okresie i diametralnie zmienia podejście inwestora do podejmowania decyzji.

W myśl zasady memoriałowej efekty transakcji i zdarzeń są uznawane w momencie ich wystąpienia (a nie w momencie otrzymania gotówki) i są wykazywane w sprawozdaniach finansowych w okresie, którego dotyczą. Jest to założenie ogólnie akceptowane przez praktykę rachunkowości.

W profesjonalnych kręgach rachunkowości, na przykład w amerykańskiej Radzie Standardów Rachunkowości Finansowej (*Financial Accounting Standards Board* – FASB), przeważa opinia, że informacje o zyskach, wyliczonych w rachunkowości opartej na zasadzie memoriałowej, lepiej wskazują przyszłą możliwość do generowania wpływów niż informacje o przepływach gotówkowych; w związku z tym są one bardziej przydatne w ocenie dokonań jednostki¹⁸. Międzynarodowy Komitet Standardów Rachunkowości poparł stanowisko FASB, stwierdzając, że „jeśli sprawozdania finansowe są sporządzane z wykorzystaniem założenia memoriałowego, to

¹⁵ A. Kamela-Sowińska, *Metody prywatyzacji a zasada kontynuacji*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej” 1993/23, s. 71.

¹⁶ A. Jarugowa et al., *Rachunkowość finansowa*, Łódź 1994, s. 21.

¹⁷ MSR 1 *Prezentacja sprawozdań finansowych*, 2016, § 25–27.

¹⁸ Por. *Statement of Financial Accounting Concepts No. 1, Objectives of Financial – Reporting by Business Enterprises*, November 1978.

informują one użytkowników nie tylko o przeszłych transakcjach angażujących płatności, ale także o zasobach, które reprezentują gotówkę osiąganą w przyszłości. Dostarczają w ten sposób informacji najbardziej przydatnych w podejmowaniu decyzji ekonomicznych¹⁹. Takie podejście zostało potwierdzone badaniami empirycznymi prowadzonymi w Wielkiej Brytanii, które wykazały, że memoriałowa rachunkowość, stosująca koszt historyczny, stanowi bardziej istotną bazą dla decyzji inwestycyjnych niż rachunkowość oparta na podejściu gotówkowym²⁰. A.J. Tracy stwierdza wręcz, że „zestawienie przepływów środków pieniężnych, jakkolwiek bardzo pożyteczne pod pewnymi względami, nie zawiera informacji niezbędnych do określenia kondycji finansowej firmy oraz zysku i (...) w żadnym stopniu nie zastąpi dwóch innych sprawozdań, czyli rachunku wyników i bilansu”²¹.

W praktyce są stosowane różne szczegółowe zasady przygotowania i prezentacji sprawozdań finansowych, skodyfikowane w prawie rachunkowości, ustalane na bazie bądź zasady współmierności kosztów i przychodów, bądź zasady ostrożności.

Pierwsza z nich prowadzi do ujawniania realnych zysków i kładzie nacisk na ustalanie krótkoterminowych zysków i przychodów. Adresowana jest ona przede wszystkim do prywatnych inwestorów i ma zastosowanie w krajach o rozwiniętym rynku kapitałowym.

Druga koncepcja prowadzi do tworzenia rezerw, mających na celu „wygładzenie” zysków w długim okresie. Jest ona zatem właściwa dla długoterminowych kredytodawców i zapewnia stabilność wyników w długim okresie²².

Z punktu widzenia użytkowników sprawozdań finansowych bardzo istotne jest, która zasada nadrzędna dominuje przy sporządzaniu sprawozdań finansowych. Zasada ostrożności pozbawia inwestora bieżących korzyści z inwestycji, ponieważ tworzone rezerwy zmniejszają dostępny do podziału zysk i ograniczają wielkość wypłacanej dywidendy. Należy jednak zauważyć, że ostrożność zmniejsza ryzyko inwestowania. Współmierność oznacza natomiast dla inwestora potencjalnie większe bieżące korzyści w postaci dywidendy, ale jednocześnie zwiększa ryzyko inwestycji.

¹⁹ Por. *Framework for the Preparation...*, § 20. Niezależnie od zmian poszczególnych międzynarodowych standardów rachunkowości, a także opublikowanych w 2018 r. zmienionych, zaktualizowanych *Założeń koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej*, rachunkowość memoriałowa stanowi podstawę dla sporządzania sprawozdań finansowych (z wyjątkiem rachunku przepływów pieniężnych/sprawozdania z przepływów pieniężnych). W świetle § 1.17 *Założeń koncepcyjnych...* (2018) „(...) informacje na temat zasobów ekonomicznych i roszczeń wobec jednostki oraz na temat ich zmian w ciągu okresu stanowią lepszą podstawę dla oceny przeszłych i przyszłych wyników działalności jednostki aniżeli informacje wyłącznie na temat wpłat i wypłat pieniężnych w ciągu tego okresu”.

²⁰ Zob. R.M. Board, J.F.S. Day, *The Informative Content of Cash Flow Figures*, „Accounting and Business Research” 1989, Winter, s. 3–11.

²¹ A.J. Tracy, *Sprawozdania finansowe firm*, Warszawa 1996, s. 19.

²² Discussion Memorandum: *Comparison of Prudence and Matching Principles*, OECD Working Group on Accounting Standards, Paris, May 1993, za: A. Jaruga, *Postęp w harmonizacji standardów rachunkowości w świecie; bariery i nowe problemy*, Łódź 1994.

W polskim prawie bilansowym zasady rachunkowości sklasyfikowano w sposób następujący:

- 1) I poziom – **zasada jasnego i rzetelnego obrazu sytuacji majątkowej i finansowej oraz wyniku finansowego jednostki**,
- 2) II poziom – **zasady nadrzędne**:
 - kontynuacji działania,
 - memoriałowa,
 - współmierności kosztów i przychodów,
 - ostrożności,
 - ciągłości stosowanych metod rachunkowości,
 - zakazu kompensaty,
- 3) III poziom – **szczegółowe zasady wyceny bilansowej i pomiaru wyniku finansowego**:
 - a) **zasady wyceny bilansowej (grup pozycji)**:
 - aktywa trwałe – cena nabycia, koszt wytworzenia lub wartość godziwa, skorygowana cena nabycia,
 - aktywa obrotowe – cena nabycia lub cena zakupu, lub koszt wytworzenia, lub wartość nominalna, lub kwota wymaganej zapłaty, wartość godziwa, skorygowana cena nabycia,
 - kapitał własny – wartość nominalna,
 - zobowiązania – wartość nominalna lub kwota wymagająca zapłaty, wartość godziwa, skorygowana cena nabycia,
 - b) **zasady pomiaru wyniku finansowego – przychody i koszty grupowane na poszczególne rodzaje działalności**:
 - podstawowe przychody i koszty operacyjne,
 - pozostałe przychody i koszty operacyjne,
 - przychody i koszty finansowe.

Poniżej przedstawiono treść zasad nadrzędnych rachunkowości, określoną w polskim prawie bilansowym, próbując jednocześnie odpowiedzieć na pytanie o sposób prawidłowego ich stosowania w praktyce (tabela 1.2).

Tabela 1.2. Zasady nadrzędne rachunkowości w polskim prawie bilansowym i ich stosowanie

Zasada	Treść określona w ustawie o rachunkowości	Komentarz
Zasada jasności i rzetelności (<i>true and fair view</i>)	Stanowi ona jednocześnie cel rachunkowości określony w art. 4 ust. 1 u.rach.: „Jednostki obowiązane są stosować określone ustawą zasady rachunkowości, rzetelnie i jasno przedstawiając sytuację majątkową i finansową oraz wynik finansowy”.	Ta zasada podkreśla, że, dokonując pomiaru sytuacji finansowej i dokonając, jednostka powinna stosować zasady nadrzędne rachunkowości (poziom II) i szczegółowe zasady wyceny i pomiaru (poziom III).

Zasada	Treść określona w ustawie o rachunkowości	Komentarz
Założenie kontynuacji działania	„Przy stosowaniu przyjętych zasad (polityki) rachunkowości przyjmuje się założenie, że jednostka będzie kontynuowała w dającej się przewidzieć przyszłości działalność w niezmińszonym istotnie zakresie, bez postawienia jej w stan likwidacji lub upadłości, chyba że jest to niezgodne ze stanem faktycznym lub prawnym. Ustalając zdolność jednostki do kontynuowania działalności, kierownik jednostki uwzględnia wszystkie informacje dostępne na dzień sporządzenia sprawozdania finansowego, dotyczące dającej się przewidzieć przyszłości, obejmującej okres nie krótszy niż jeden rok od dnia bilansowego”.	Ta zasada, nazywana często założeniem podstawowym pomiaru dokonywanego przez rachunkowość, przyjmuje, że jednostka będzie kontynuować swoją działalność w przyszłości, co jest warunkiem koniecznym do stosowania przepisów zawartych w ustawie o rachunkowości. Prawidłowość stosowania zasady kontynuacji działania oznacza zatem zgodność ze stanem rzeczywistym. Jest to bowiem zasada, która nie formułuje konkretnych zaleceń, ale umożliwia stosowanie innych zasad nadrzędnych.
Zasada memoriału	„W księgach rachunkowych jednostki należy ująć wszystkie osiągnięte, przypadające na jej rzecz przychody i obciążające ją koszty związane z tymi przychodami, dotyczące danego roku obrotowego, niezależnie od terminu ich zapłaty”.	Zastosowanie w sposób prawidłowy zasady memoriału wymaga z jednej strony oceny, czy wszystkie osiągnięte, przypadające na rzecz jednostki przychody dotyczące danego roku obrotowego zostały uznane za przychody w wyniku finansowym tegoż roku. Z drugiej strony należy sprawdzić, czy wszystkie obciążające jednostkę koszty dotyczące danego roku, związane z tymi przychodami, zostały uwzględnione w wyniku finansowym tegoż roku. Prawidłowość stosowania zasady memoriałowej oznacza, że ujęcie skutków zdarzenia w wyniku finansowym miało miejsce niezależnie nie tylko od terminu zapłaty, ale również od tego, czy transakcja została udokumentowana fakturą (rachunkiem), czy jedynie w sposób wiarygodny oszacowana.
Zasada współmierności kosztów i przychodów	„Dla zapewnienia współmierności przychodów i związanych z nimi kosztów do aktywów lub pasywów danego okresu sprawozdawczego zaliczane będą koszty lub przychody dotyczące przyszłych okresów oraz przypadające na ten okres sprawozdawczy koszty, które jeszcze nie zostały poniesione”.	Prawidłowość stosowania zasady współmierności oznacza ujęcie w wyniku finansowym danego okresu tych wszystkich kosztów, które w sposób bezpośredni lub pośredni przyczyniły się do realizacji przychodów danego okresu. Ustawodawca użył bardzo ogólnych stwierdzeń w stosunku do zasady współmierności, mówiąc o kosztach dotyczących danego okresu, związanych z przychodami tego okresu.

Zasada	Treść określona w ustawie o rachunkowości	Komentarz
		Przez określenie koszty dotyczące danego okresu sprawozdawczego należy zatem rozumieć zarówno koszty poniesione, jak i te koszty, które zostaną poniesione w następnych okresach, jeśli tylko dotyczą przychodów danego roku. Przez określenie „koszty związane z przychodami danego okresu” należy rozumieć dwa rodzaje kosztów: • koszty związane w sposób bezpośredni z konkretnym przychodem danego roku, • koszty związane w sposób pośredni z ogółem przychodów, czyli koszty, których nie będzie można przyporządkować w przyszłości do konkretnego przychodu; oznacza to, że muszą one obciążyć wynik finansowy okresu, w którym zostały poniesione.
Zasada zakazu kompensaty	„Wartość poszczególnych składników aktywów i pasywów, przychodów i związanych z nimi kosztów, jak też zysków i strat nadzwyczajnych ustala się oddzielnie. Nie można kompensować ze sobą wartości różnych co do rodzaju aktywów i pasywów, przychodów i kosztów związanych z nimi oraz zysków i strat nadzwyczajnych”.	Zasada zakazu kompensaty oznacza, że nie można kompensować ze sobą różnych co do rodzaju: • aktywów i pasywów, • przychodów i kosztów z nimi związanych, • zysków i strat nadzwyczajnych. Warunkiem prawidłowego stosowania tej zasady jest rozpatrywanie jej w kontekście zasady memoriałowej, co oznacza, że zakaz kompensaty obowiązuje jedynie w przypadku kategorii memoriałowych, a nie ma zastosowania w przypadku kategorii kasowych.
Zasada ostrożności	„Poszczególne składniki aktywów i pasywów wycenia się, stosując rzeczywiście poniesione na ich nabycie (wytworzenie) ceny (koszty), z zachowaniem zasady ostrożności”.	Aby zachować zasadę ostrożności, należy w wyniku finansowym (...) w szczególności uwzględnić: • zmniejszenia wartości użytkowej lub handlowej składników aktywów, w tym również dokonywane w postaci odpisów amortyzacyjnych lub umorzeniowych, • wyłącznie niewątpliwe pozostałe przychody operacyjne i zyski nadzwyczajne, • wszystkie poniesione pozostałe koszty operacyjne i straty nadzwyczajne, • rezerwy na znane jednostce ryzyko oraz skutki innych zdarzeń. Z jednej strony zasada ostrożności ma zastosowanie bezpośrednio do wyceny bilansowej, stanowiąc w ten sposób odstępstwo od kosztu historycznego, z drugiej strony zastosowana bezpośrednio do ustalania wyniku finansowego powoduje zarachowanie kosztów i strat z tytułu przyszłych zdarzeń.

Zasada	Treść określona w ustawie o rachunkowości	Komentarz
		Zasada ostrożności dodatkowo zabrania uwzględniania w wyniku finansowym wątpliwych przychodów. Powstaje zatem pytanie, co należy rozumieć pod pojęciem „przychody wątpliwe”. Powinno być ono rozpatrywane w kontekście zasady memoriałowej. Nie jest zatem wątpliwym przychodem przychód niezrealizowany w sensie kasowym (niezapłacony), ale przychód niezrealizowany w rozumieniu memoriałowym, to znaczy taki, który nie zaistniał, nie został wypracowany przez jednostkę i do którego jednostka nie ma prawa. Ocena prawidłowości stosowania tej zasady jest szczególnie trudna, gdyż w dużej mierze zależy od polityki finansowej jednostki.
Zasada ciągłości stosowanych metod	„Przyjęte zasady (politykę) rachunkowości należy stosować w sposób ciągły, dokonując w kolejnych latach obrotowych jednakowego grupowania operacji gospodarczych, wyceny aktywów i pasywów, w tym także dokonywania odpisów amortyzacyjnych lub umorzeniowych, ustalania wyniku finansowego i sporządzania sprawozdań finansowych tak, aby za kolejne lata informacje z nich wynikające były porównywalne. Wykazane w księgach rachunkowych na dzień ich zamknięcia stany aktywów i pasywów należy ująć w tej samej wysokości, w otwartych na następny rok obrotowy księgach rachunkowych”.	Ocena prawidłowości stosowania tej zasady wymaga udzielenia odpowiedzi między innymi na następujące pytania: • czy zmieniono zasady grupowania operacji na kontach, • czy zmieniono zasady wyceny aktywów i pasywów, • czy zmieniono zasady dokonywania odpisów amortyzacyjnych, • czy zmieniono zasady ustalania wyniku finansowego, • czy zmieniono zasady sporządzania sprawozdań finansowych. Jeśli odpowiedzi na wszystkie pytania są negatywne, to oznacza, że zasada ciągłości została zachowana, a porównywalność danych finansowych zapewniona. Jeśli odpowiedź na choćby jedno pytanie jest twierdząca, to oznacza, że zasada ciągłości nie została zachowana, a zatem należy ocenić, czy wpływ dokonanych zmian jest istotny z punktu widzenia kształtowania się wyniku finansowego i sytuacji finansowej jednostki. W przypadku odpowiedzi twierdzącej w informacji dodatkowej należy: • podać przyczyny zmian, • określić liczbowo ich wpływ na wynik finansowy, • przeliczyć pozycje sprawozdań finansowych roku poprzedniego według zasad roku bieżącego w celu uzyskania porównywalności danych.

Zasada	Treść określona w ustawie o rachunkowości	Komentarz
Zasada wyceny w koszcie historycznym	„Poszczególne składniki aktywów i pasywów wycenia się, stosując rzeczywiście poniesione na ich nabycie (wytworzenie) ceny (koszty), z zachowaniem zasady ostrożności”.	Prawidłowe zastosowanie tej zasady oznacza, że poszczególne składniki aktywów i pasywów zostały wycenione przy zastosowaniu rzeczywiście poniesionych na ich nabycie (wytworzenie) cen (kosztów). Należy uznać, że prawidłowa wycena polega na uwzględnieniu tylko i wyłącznie rzeczywistych i poniesionych nakładów na nabycie lub wytworzenie składników majątku. Przy wycenie pozycji nie należy zatem stosować jeszcze nieponiesionych, a dopiero planowanych do poniesienia kosztów, chyba że przepisy prawa bilansowego nakazują odstępstwo od zasady wyceny w koszcie historycznym.

Źródło: opracowanie własne.

Zasady nadrzędne rachunkowości, mimo ich ogólnego charakteru, nie powinny być traktowane równorzędnie, ponieważ niektóre z nich stanowią podstawę właściwego rozumienia innych zasad. Dlatego też od wielu lat obserwuje się próby zarówno uporządkowania nazewnictwa, jak i hierarchizacji nadrzędnych zasad rachunkowości. Jednym z wzorców w tym względzie są niewątpliwie *Założenia koncepcyjne sprawozdawczości finansowej* oraz MSR 1 *Prezentacja sprawozdań finansowych*, według których założeniami podstawowymi, czyli nadrzędnymi zasadami rachunkowości, są zasada memoriału i zasada kontynuacji działania.

Poniżej podjęto próbę uporządkowania zasad rachunkowości traktowanych jako nadrzędne w świetle przepisów polskiego prawa bilansowego.

Zasada najbardziej ogólna, niezawierająca żadnych konkretnych zaleceń dla pomiaru rzeczywistości gospodarczej, to zasada *true and fair*²³, utożsamiana z celem rachunkowości. Zasada ogólna, stanowiąca warunek stosowania pozostałych zasad rachunkowości, to zasada kontynuacji działalności. Również ona nie podaje żadnych szczegółowych wskazówek dla pomiaru dokonywanego przez rachunkowość.

Zasada podstawowa, decydująca o sposobie pomiaru dokonanej jednostki i jej sytuacji finansowej, to zasada memoriałowa. Pozostałe zasady, a więc współmierności, ostrożności oraz zakazu kompensaty, powinny być rozpatrywane w kontekście zasady memoriałowej, gdyż tylko wtedy mogą być one prawidłowo stosowane. Zasada wyceny

²³ W świetle tej ogólnej zasady jednostka powinna „rzetelnie i jasno” przedstawiać sytuację majątkową i finansową oraz wynik finansowy (art. 4 ust. 1 u.rach.), natomiast w świetle § 15 MSR 1 *Prezentacja sprawozdań finansowych* „sprawozdania finansowe rzetelnie przedstawiają sytuację finansową, wyniki finansowe i przepływy pieniężne jednostki”.

w koszcie historycznym określa podstawę ustalania wartości kategorii stosowanych w pomiarze sytuacji finansowej i dokonań jednostki.

Specyficzną w grupie zasad nadrzędnych polskiej rachunkowości jest zasada ciągłości. Dotyczy ona bowiem nie tylko zasad nadrzędnych pomiaru, ale również zasad prowadzenia ksiąg rachunkowych i sporządzania sprawozdań finansowych. Jej celem jest zapewnienie porównywalności sprawozdań finansowych; nie formułuje ona konkretnych zaleceń pod adresem pomiaru wyniku i sytuacji finansowej jednostki.

Rozdział 2

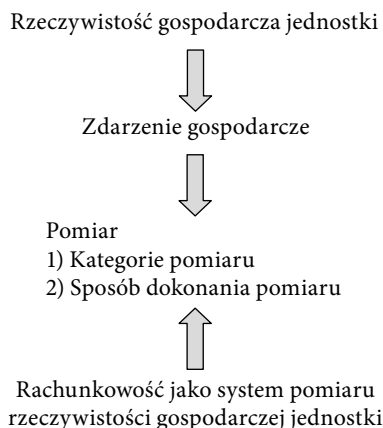
PODSTAWOWE KATEGORIE FINANSOWE I OGÓLNE ZASADY ICH POMIARU W RACHUNKOWOŚCI

2.1. Rachunkowość jako system pomiaru rzeczywistości gospodarczej

Rachunkowość to system pomiaru, którego celem nadrzędnym jest odzwierciedlenie rzeczywistości gospodarczej jednostki. Przedmiotem pomiaru w rachunkowości jest działalność gospodarcza, na którą składają się zdarzenia występujące w jednostce. Pomiar zdarzenia gospodarczego oznacza wyrażenie go w wartościach pieniężnych oraz wskazanie obszaru działalności jednostki, na który ma ono wpływ.

O prawidłowości rachunkowości jako systemu pomiaru działalności gospodarczej decydują przyjęte w niej zasady pomiaru, rozumiane jako kategorie i sposób pomiaru (por. ilustracja 2.1).

Ilustracja 2.1. Rachunkowość jako system pomiaru rzeczywistości gospodarczej

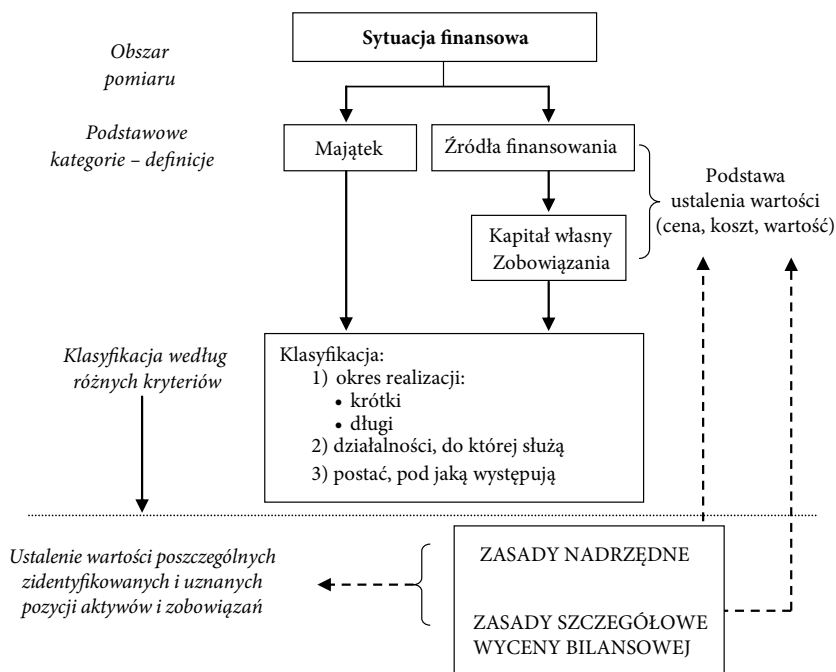
Wykorzystywane przez rachunkowość do pomiaru rzeczywistości gospodarczej przedsiębiorstwa kategorie zależą od tego, czy mierzymy sytuację finansową, czy rentowność przedsiębiorstwa. Mimo że obszary te są ze sobą nierozzerwalnie związane, do ich pomiaru używa się odmiennych kategorii finansowych oraz sposobu jego dokonania.

Procedura pomiaru sytuacji finansowej

Do pomiaru sytuacji finansowej przedsiębiorstwa są wykorzystywane trzy podstawowe kategorie finansowe – aktywa, zobowiązania i kapitał własny. W procesie tego pomiaru pierwszym etapem jest stwierdzenie, czy skutkiem zdarzenia gospodarczego jest składnik aktywów, zobowiązań czy kapitału własnego. Jest to możliwe jedynie wtedy, gdy podstawowe kategorie pomiaru są zdefiniowane. Stwierdzenie faktu powstania aktywów lub zobowiązań oznacza, że zostały spełnione warunki określone w ich definicji.

Kolejnym etapem pomiaru sytuacji finansowej jest ustalenie – w wiarygodny sposób – wartości składnika majątku lub źródła finansowania. Aby było to możliwe, konieczne jest zdefiniowanie bazy pomiaru – podstawy ustalenia wartości aktywów i zobowiązań. O tym, jaka podstawa zostanie przyjęta do ustalenia ich wartości, decydują zasady rachunkowości dotyczące wyceny pozycji bilansowych – nadrzędne i szczegółowe.

Ilustracja 2.2. Procedura pomiaru sytuacji finansowej

Dodatkowym elementem szeroko rozumianego pomiaru sytuacji finansowej jest klasyfikacja aktywów i zobowiązań. Możliwe są różne kryteria takiej klasyfikacji, wśród których podstawowe to (por. ilustracja 2.2):

- 1) czas realizacji korzyści wynikających z posiadania majątku lub czas realizacji obowiązku uregulowania zobowiązań,
- 2) rodzaj działalności, której służą,
- 3) postać, pod jaką występują aktywa i zobowiązania.

W zależności od zaklasyfikowania aktywów czy zobowiązań różne będą zasady pomiaru ich wartości. Przykładowo, aktywa służące działalności podstawowej operacyjnej, w postaci rzeczowej, które przyniosą korzyści w krótkim okresie, wyceniane są według innych zasad niż aktywa służące działalności finansowej, występujące w postaci niematerialnej, które przyniosą korzyści w długim okresie.

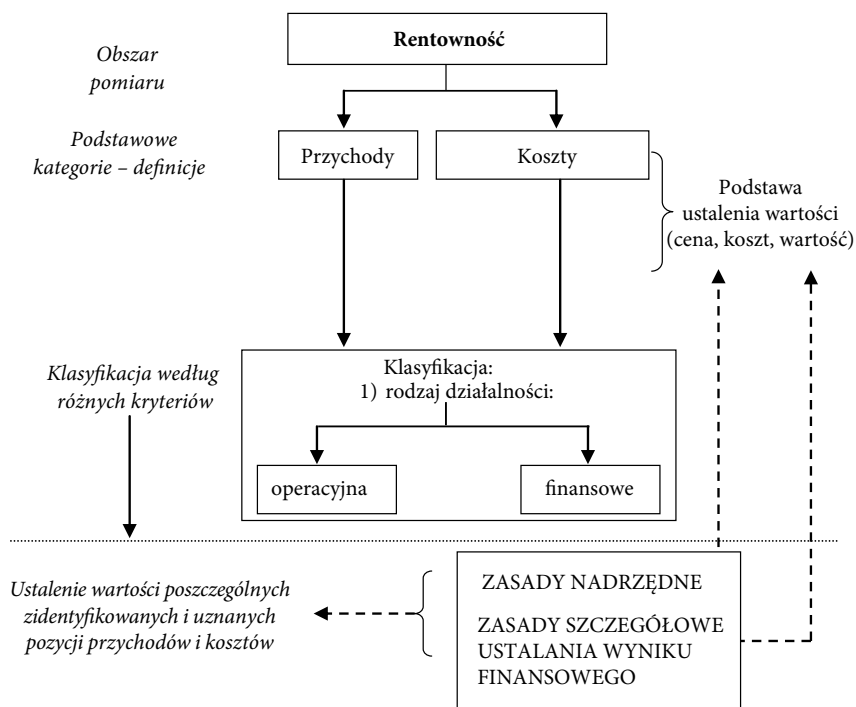
Procedura pomiaru wyniku finansowego

Obszarem pomiaru dokonywanego przez rachunkowość jest także opłacalność (rentowność) działań podejmowanych przez jednostkę. Często mówi się o tym obszarze działalności jako o dokonaniach jednostki. W celu prawidłowego odzwierciedlenia działań jednostki niezbędne jest wyznaczenie okresu, w którym są one podejmowane. Ocena dokonań jednostki zawsze musi być ograniczona do konkretnego okresu. Suma takich okresów składa się na całkowity okres działalności jednostki. Efektem pomiaru dokonań jednostki jest więc ustalenie wyniku tych dokonań w określonym czasie.

Wynik jest kategorią wtórną, składającą się z dwóch podstawowych, pierwotnych kategorii pomiaru dokonań jednostki – przychodów i kosztów. Od nich zależy zatem jakość wyniku, co oznacza, że – jako podstawowe kategorie pomiaru – wymagają zdefiniowania. Tylko wtedy będzie bowiem wiadomo, czy mogą być one użyte w procedurze ustalania wyniku, czy znajdują prawidłowe zastosowanie w dokonywanym przez rachunkowość procesie pomiaru rzeczywistości gospodarczej.

Zadaniem rachunkowości w procesie pomiaru rentowności jest, po pierwsze, stwierdzenie, czy zaistniały w danym okresie podstawowe kategorie, jakimi są przychody i koszty; po drugie, ustalenie ich wartości; po trzecie, ustalenie, jakiego rodzaju działalności przedsiębiorstwa dotyczą.

O tym, czy w danym okresie wystąpiły przychody i koszty, decydują określone warunki, które muszą być spełnione zgodnie z definicją tych kategorii. Dodatkowym elementem pomiaru rentowności jest ustalenie kwoty przychodów i kosztów, co wymaga wskazania podstawy jej obliczenia. Zależy ona od rodzaju działalności, z którą związane są przychody i koszty (czyli od źródła ich pochodzenia) oraz od nadrzędnych i szczegółowych zasad rachunkowości (por. ilustracja 2.3).

Ilustracja 2.3. Procedura pomiaru dokonań jednostki

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując: pomiar działalności gospodarczej jednostki, bez względu na obszar pomiaru – sytuacja finansowa czy rentowność – powinien być dokonywany zgodnie z określoną procedurą, w której wyraźnie można wyodrębnić dwa etapy:

- 1) identyfikacji i klasyfikacji podstawowych kategorii finansowych,
- 2) ustalania wartości tych kategorii zgodnie z zasadami nadrzędnymi i szczegółowymi ich pomiaru¹.

¹ Zob. szerzej E. Walińska, *Zasady prawidłowej rachunkowości – próba identyfikacji problemu* [w:] *Normy prawne i zawodowe rachunkowości*, materiały konferencyjne, Wrocław 2000.

2.2. Podstawowe kategorie pomiaru systemu rachunkowości a sprawozdania finansowe

2.2.1. Aktywa i zobowiązania jako podstawowe kategorie pomiaru sytuacji finansowej

W Polsce, definicje podstawowych kategorii finansowych, będących podstawowymi składnikami dwóch kluczowych sprawozdań finansowych – bilansu oraz rachunku zysków i strat – są ujęte w ustawie o rachunkowości. Zostały w niej zdefiniowane cztery podstawowe kategorie finansowe: aktywa, zobowiązania, przychody i koszty. Poniżej przedstawiono ich istotę oraz znaczenie dla praktyki gospodarczej².

Aktywa to kontrolowane przez jednostkę zasoby majątkowe o wiarygodnie określonej wartości, powstałe w wyniku przeszłych zdarzeń, które spowodują w przyszłości wpływ do jednostki korzyści ekonomicznych.

Zobowiązania to wynikający z przeszłych zdarzeń obowiązek wykonania świadczeń o wiarygodnie określonej wartości, które spowodują wykorzystanie już posiadanych lub przyszłych aktywów jednostki.

Z kolei **przychody i zyski** to uprawdopodobnione powstanie w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicznych, o wiarygodnie określonej wartości, w formie zwiększenia wartości aktywów, albo zmniejszenia wartości zobowiązań, które doprowadzą do wzrostu kapitału własnego lub zmniejszenia jego niedoboru w inny sposób niż wniesienie środków przez udziałowców lub właścicieli.

Wreszcie **koszty i straty** to uprawdopodobnione zmniejszenia w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicznych, o wiarygodnie określonej wartości, w formie zmniejszenia wartości aktywów, albo zwiększenia wartości zobowiązań i rezerw, które doprowadzą do zmniejszenia kapitału własnego lub zwiększenia jego niedoboru w inny sposób niż wycofanie środków przez udziałowców lub właścicieli.

Aktywa

Aktywami jednostki, zgodnie z definicją, są jedynie takie zasoby majątkowe, które jednocześnie – na określony dzień – spełniają cztery zasadnicze warunki:

- 1) są kontrolowane przez jednostkę,
- 2) mają wiarygodnie określoną wartość,
- 3) powstały w wyniku przeszłych zdarzeń,
- 4) spowodują w przyszłości wpływ do jednostki korzyści ekonomicznych.

² Art. 3 ust. 1 pkt 12, 20, 30 i 31 u.rach.

Kontrola w rozumieniu definicji aktywów oznacza kontrolę ekonomiczną. Nie jest zatem wymagane prawo własności czy współwłasności zasobów majątkowych, aby mogły być one uznane za aktywa jednostki. Oznacza to, że do aktywów jednostki można zaliczyć składnik majątku, który nie stanowi w sensie prawnym jej własności, ale w przyszłości spowoduje wpływ do jednostki korzyści ekonomicznych. Precyzując pojęcie kontroli użyte w definicji aktywów, należałoby stwierdzić, że chodzi o kontrolę przyszłych korzyści ekonomicznych osiąganych przez jednostkę z tytułu wykorzystania danego składnika majątku. Zazwyczaj prawo jednostki do kontroli przyszłych korzyści z tytułu zasobów majątkowych wynika z tytułu własności, ale nie jest to ani konieczny, ani wystarczający warunek do uznania tych zasobów za aktywa jednostki³.

Wiarygodnie określona wartość to kolejny warunek definicji aktywów, który w praktyce może być bardzo kontrowersyjny, zwłaszcza wtedy, gdy ich wartość będzie ustalona w drodze oszacowania. Definicja aktywów mówi o wartości, która musi być określona w sposób wiarygodny, nie precyzuje jednak sposobu jej określenia. Wiarygodna jest niewątpliwie wartość wynikająca z dokumentów zewnętrznych, czyli na przykład uwidoczniona na fakturze cena nabycia towarów. Odrębną kwestią jest, czy na dzień bilansowy, kończący okres sprawozdawczy, w którym nabyliśmy składnik aktywów, cena nabycia może być nadal wiarygodną wartością, w której powinny być wykazane aktywa, czy też jednostka powinna dokonać korekty tej wartości z tytułu na przykład jej utraty, powstałej w okresie od dnia pozyskania aktywów do dnia bilansowego.

Problem z wiarygodnym określeniem wartości aktywów powstaje w szczególności w sytuacji, gdy są one pozyskiwane w inny sposób niż w drodze kupna czy wytworzenia we własnym zakresie, ponieważ wtedy konieczne staje się oszacowanie ich wartości. Jeżeli nie można jej ustalić, to jednostka, zgodnie z innymi przepisami ustawy o rachunkowości, jeśli chce ująć składnik majątku w bilansie, musi ustalić jego wartość w wiarygodny sposób⁴.

Aktywami są **zasoby powstałe w wyniku przeszłych zdarzeń**, co oznacza, że jednostka ma obowiązek wskazania zdarzenia w przeszłości, w wyniku którego zasoby ma-

³ Na przykład środek trwały używany przez jednostkę na mocy umowy leasingu finansowego, mimo że jest własnością leasingodawcy, stanowi składnik aktywów leasingobiorcy, ponieważ korzyści uzyskiwane z jego używania są kontrolowane przez leasingobiorcę. Korzyści te to między innymi sprzedaż wyrobów produkowanych dzięki środkowi trwałemu. Dla właściciela prawnego (leasingodawcy) składnikiem aktywów przynoszącym korzyści w postaci odsetek należnych z tytułu oddania środka trwałego w leasing finansowy jest należność z tego tytułu.

⁴ Na przykład na dzień bilansowy jednostka dokonuje weryfikacji posiadanych zasobów majątkowych. Ma ona prawo do wieczystego użytkowania gruntów, które uzyskała w przeszłości nieodpłatnie i nie ujęła go w swoich aktywach. Aby wprowadzić to prawo do ksiąg rachunkowych, należy między innymi dokonać wiarygodnego określenia jego wartości, gdyż w przeciwnym wypadku nie może być ono uznane za składnik aktywów. Odminnym przypadkiem jest sytuacja, w której jednostka na dzień bilansowy rozpatruje składnik majątku pozyskany nieodpłatnie, ale wprowadzony do ksiąg rachunkowych w momencie jego pozyskania. Stanowi on już składnik aktywów, a ustalenie w wiarygodny sposób jego wartości może posłużyć jedynie do korekty wartości dotychczas wykazanej w księgach rachunkowych i w bilansie.

jątkowe zostały przez nią pozyskane. Innymi słowy, jest zobligowana wskazać źródło pochodzenia zasobów, na przykład transakcję ich nabycia, nieodpłatnego otrzymania czy też operację wytworzenia we własnym zakresie.

Przykład 2.1. Warunek przeszłych zdarzeń w odniesieniu do aktywów

Aktywami są takie zasoby, które stanowią efekt przeszłych zdarzeń. Podstawowe zdarzenia, których skutkiem są aktywa, to między innymi:

A) nabycie (zakup) zasobów:

A1) bezgotówkowe,

A2) gotówkowe,

B) wytworzenie zasobów we własnym zakresie,

C) nieodpłatne otrzymanie zasobów od innych jednostek (innych niż właściciele kapitału),

D) otrzymanie zasobów od właścicieli kapitału.

Rozważmy wpływ powyższych zdarzeń na bilans, zakładając, że wartość aktywów wynosi 100 PLN.

Przypadek A1. Nabycie aktywów o wartości 100 PLN spowoduje wzrost majątku o 100 PLN oraz wzrost zobowiązań o 100 PLN. Jest to przypadek nabycia, za które nie dokonano zapłaty, czego wyrazem jest powstanie zobowiązania.

Bilans					
Składnik aktywów	↑	100	Zobowiązanie	↑	100

Przypadek A2. W sytuacji nabycia aktywów za gotówkę jednostka przed ich zakupem musiała posiadać inne aktywa – środki pieniężne, którymi zapłaciła za nowo pozyskane składniki majątku.

Bilans					
Aktywa	↑	100			
Środki pieniężne	↓	100			

Przypadek B. Jeżeli jednostka wytwarza aktywa we własnym zakresie, to poniesione koszty nie są ujmowane w wyniku okresu ich wytworzenia. Stanowią one źródło finansowania aktywów pod postacią wyniku finansowego okresu wytworzenia.

Przypadek C. W sytuacji nieodpłatnego otrzymania aktywów jednostka realizuje korzyść wynikającą z faktu, że powiększyła majątek i nie ma z tego tytułu zobowiązania. Korzyść ta w postaci zysku „wróci” do bilansu lub może być w uzasadnionych okolicznościach uznana za korzyść do rozliczenia w czasie, czyli może stanowić korzyść nie jednego, lecz kilku okresów.

Przypadek D. Jeżeli aktywa są wniesione aportem do jednostki przez właścicieli kapitału, to źródłem finansowania tych składników majątku jest kapitał własny – podstawowy (na przykład zakładowy).

Bilans					
Aktywa	↑	100	Kapitał własny	↑	100

Ostatni warunek określony w definicji aktywów dotyczy **wpływu do jednostki korzyści ekonomicznych w przyszłości**. Definicja nie określa poziomu przyszłych korzyści z tytułu składnika aktywów, mówi jedynie, że takie korzyści wystąpią w przyszłości. Ten warunek znajduje zastosowanie w dwóch przypadkach: po pierwsze wtedy, gdy jednostka na dzień bilansowy posiada ujęte w księgach rachunkowych aktywa, po drugie, jeśli posiada zasoby majątkowe, ale nie ujęła ich w księgach rachunkowych.

W pierwszym przypadku wskutek zastosowania definicji aktywów może okazać się, że składnik majątku należy usunąć z bilansu, gdyż nie przyniesie on jednostce żadnego wpływu korzyści ekonomicznych w przyszłości. Oznacza to, że nie będzie on wykorzystywany przez jednostkę do generowania korzyści ekonomicznych ani w sposób pośredni, czyli na przykład poprzez wykorzystanie w procesie produkcji wyrobów, ani w sposób bezpośredni, czyli na przykład w drodze jego sprzedaży. W związku z tym nie powinien on być ujęty w bilansie jednostki, gdyż nie spełnia warunku przyszłych korzyści.

W drugim przypadku, zgodnie z definicją aktywów, można wprowadzić do bilansu składnik majątku, jeśli spełnia on warunek przyszłych korzyści oraz pozostałe warunki definicji aktywów⁵.

Przykład 2.2. Warunek przyszłych korzyści w odniesieniu do aktywów

Rozważmy kolejny element definicji aktywów – przyszłe korzyści i ich wpływ na bilans oraz rachunek zysków i strat. Aktywami są zasoby, które przyniosą jednostce korzyści w przyszłości różne co do rodzaju – bezpośrednie (Przypadek A) lub pośrednie (Przypadek B).

Przypadek A. Aktywa mogą przynosić korzyści bezpośrednie w postaci ich sprzedaży (na przykład sprzedaż towarów).

Inną korzyścią bezpośrednią z tytułu posiadania aktywów jest ich wymiana na inne aktywa (na przykład zamiana należności na środki pieniężne).

Korzyścią bezpośrednią z posiadania aktywów jest również ich wykorzystanie do spłaty zobowiązań (dzięki posiadaniu aktywów jednostka może spłacić długi).

⁵ Odrębną kwestią jest poziom przyszłych korzyści w odniesieniu do wartości aktywów wykazywanych w bilansie. Jeżeli jednostka stwierdzi, że wartość przyszłych korzyści z tytułu składnika majątku jest mniejsza od jego wartości księgowej, to powinna dokonać obniżenia wartości księgowej do poziomu wartości przyszłych korzyści, czyli dokonać korekty z tytułu utraty wartości aktywów.

Przypadek B. Aktywa mogą przynosić korzyści pośrednie, np. w postaci przychodów ze sprzedaży dóbr, do produkcji których będą wykorzystywane (przykładowo materiały, które będą zużyte do produkcji wyrobów przyniosą korzyści pośrednio, wtedy, gdy sprzedane będą wyroby).

Zobowiązania

Zobowiązania jednostki zostały określone w definicji w kategoriach obowiązku wykonania przez nią świadczeń. Należałoby dodać: obowiązku istniejącego na dzień bilansowy wykonania w przyszłości świadczeń na rzecz różnych interesariuszy, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. **Obowiązek wykonania świadczeń w przyszłości** powinien wynikać z przeszłych zdarzeń, a wykonanie świadczeń powinno spowodować wykorzystanie już posiadanych aktywów (czyli posiadanych aktywów na dzień bilansowy) lub przyszłych aktywów jednostki.

Podobnie jak w przypadku aktywów, aby jednostka mogła wykazać zobowiązania, muszą być spełnione określone warunki na dzień bilansowy lub też na inny dzień, w którym jednostka chciałaby (lub powinna) ująć w księgach rachunkowych zobowiązanie. Po pierwsze, **obowiązek wykonania świadczeń musi być pewny**, czyli wynikać z konkretnych zdarzeń w przeszłości. Po drugie, **wartość świadczenia musi być wiarygodnie określona**, co jest możliwe dopiero po spełnieniu warunku pierwszego. Po trzecie, wykonanie świadczenia powinno spowodować wykorzystanie posiadanych już aktywów lub wykorzystanie aktywów, które jednostka pozyska dopiero w przyszłości.

W związku z tak szeroką definicją zobowiązaniem są również rezerwy, rozumiane jako zobowiązania, których termin wymagalności lub kwota nie są pewne. Oznacza to, że rezerwa powinna spełniać wszystkie warunki definicji zobowiązań, a więc przede wszystkim powinien istnieć obowiązek wykonania świadczeń, ich wartość powinna być określona wiarygodnie, a jedyną przesłanką do uznania rezerwy (a nie zobowiązania) jest niepewność co do kwoty świadczenia lub terminu wymagalności⁶.

Wprowadzenie definicji zobowiązań ograniczyło praktykę tworzenia rezerw uzasadnianych zasadą ostrożności. Rezerwa co prawda nadal ma charakter kategorii szacunkowej, ale musi wynikać z określonego obowiązku wykonania świadczeń w przyszłości. Oznacza to, że nie można tworzyć rezerwy na przyszłe straty wynikające z przewidywanej utraty majątku, ponieważ nie prowadzi ona do powstania obowiązku. Innymi słowy, rezerwa zastępuje przejściowo pozycję zobowiązania; przejściowo, to znaczy do momentu, w którym jednostka uzyskuje pewność co do terminu i/lub

⁶ Jeżeli chodzi o niepewność co do kwoty rezerwy, to nie może ona wynikać ze sposobu jej obliczenia, ponieważ musi być ustalona w sposób wiarygodny. Przyczyną niepewności kwoty mogą być zmieniające się warunki otoczenia zewnętrznego lub wewnętrznego, czyli zmieniająca się rzeczywistość gospodarcza. To jedynie ona powoduje, że zmianie podlegać może kwota czy termin wymagalności realizacji.

kwoty zobowiązania. Jeżeli nie jest możliwe spełnienie któregośkolwiek warunku definicji zobowiązania, to ani zobowiązanie, ani rezerwa nie powinny być wykazane w księgach rachunkowych i sprawozdaniach finansowych.

Ustawodawca zdefiniował ponadto pojęcie „zobowiązanie warunkowe”, stwierdzając, że jest to obowiązek wykonania świadczeń, których powstanie jest uzależnione od zaistnienia określonych zdarzeń. Powyższa definicja zobowiązań warunkowych oznacza, że na dany moment obowiązek wykonania świadczeń jeszcze nie zaistniał, a to, czy jednostka będzie miała taki obowiązek, zależy od wystąpienia określonych zdarzeń w przyszłości.

Zobowiązania to długi jednostki powstałe wskutek przeszłych zdarzeń. Innymi słowy, stanowią one powinność lub odpowiedzialność dotyczącą spełnienia określonych działań wynikających z zawartego kontraktu (umowy). Uregulowanie zobowiązań powoduje odpływ przyszłych korzyści ekonomicznych.

Przykład 2.3. Odpływ przyszłych korzyści ekonomicznych wskutek uregulowania zobowiązań

Odpływ korzyści może nastąpić wskutek albo zmniejszenia środków pieniężnych (przypadek A), albo zmniejszenia innych niż środki pieniężne aktywów (przypadek B), albo zwiększenia kapitału własnego (przypadek C).

Przypadek A. Spłata zobowiązania środkami pieniężnymi

Bilans			
Środki pieniężne	↓	100	Zobowiązanie
			↓
			100

Środki pieniężne mogłyby zostać wykorzystane na zakup innych aktywów. Zapłata zobowiązania oznacza odpływ przyszłych korzyści (nie zostaną nabyte inne składniki aktywów).

Przypadek B. Przekazanie innych niż środki pieniężne aktywów w zamian za likwidację zobowiązań

Bilans			
Inne aktywa	↓	100	Zobowiązanie
(na przykład towary)			↓
			100

Odpływ korzyści ekonomicznych ma miejsce, ponieważ nie nastąpi w przyszłości sprzedaż przekazanych towarów.

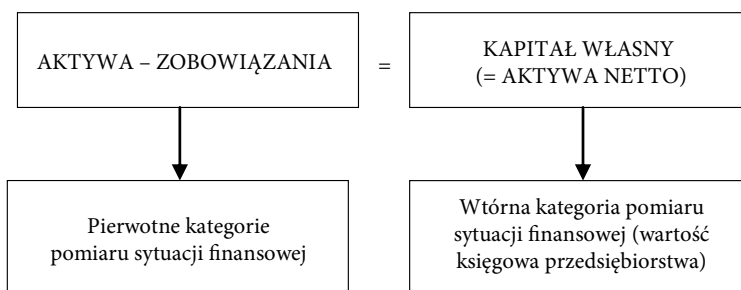
Przypadek C. Zamiana zobowiązania na kapitał własny

Bilans			
		Zobowiązanie	100
		Kapitał własny	100
			↓
			↑

Ma miejsce odpływ korzyści, ponieważ nie nastąpi w przyszłości wniesienie przez właścicieli aktywów w zamian za uzyskanie kapitału własnego.

Wprowadzenie definicji zobowiązań ma ogromne znaczenie dla praktyki sporządzania i analizy sprawozdań finansowych. Oznacza bowiem konieczność przyporządkowania pozycji źródeł finansowania do dwóch grup: kapitału własnego lub szeroko pojętych zobowiązań (zgodnie z ich definicją). Wszystkie pozycje niespełniające warunków definicji zobowiązań stanowią co do istoty ekonomicznej pozycję kapitału własnego. Takie podejście znalazło potwierdzenie w ustawowym określeniu aktywów netto jednostki, które są rozumiane jako aktywa pomniejszone o zobowiązania. Wartościowo aktywa netto są zatem równe kapitałowi własnemu. Kapitał własny nie mógł być zatem zdefiniowany w ustawie o rachunkowości jako odrębna kategoria, gdyż stanowi on wynik odejmowania zobowiązań od aktywów. W celu określenia wartości kapitału własnego, czyli wartości księgowej przedsiębiorstwa, niezbędne jest więc w pierwszej kolejności określenie wartości aktywów i zobowiązań.

Ilustracja 2.4. Aktywa, zobowiązania i kapitał własny

Źródło: opracowanie własne.

Kapitał własny jest w bilansie kategorią wtórną. Stanowi on udział właścicieli w aktywach przedsiębiorstwa pomniejszonych o jego zobowiązania (por. ilustracja 2.4). Kapitał własny to wielkość odzwierciedlająca wartość księgową (bilansową) przedsiębiorstwa. Jest to swego rodzaju pojęcie abstrakcyjne. Wartość kapitału własnego z jednej strony oznacza roszczenie właścicieli wobec jednostki, z drugiej zaś oznacza aktywa netto, które należą do właścicieli (finansowane są przez właścicieli kapitału). Wartość kapitału zależy od wyceny majątku (aktywów) i zobowiązań; nie można dokonać jego wyceny w sposób bezpośredni. Sposób pomiaru kapitału własnego ilustruje przykład 2.4.

Przykład 2.4. Pomiar kapitału własnego jednostki

Założmy, że bilans jednostki A na 1.01.20X1 r. jest następujący:

Bilans jednostki A na 1.01.20X1 r.

AKTYWA		PASYWA	
Środki pieniężne	300	Kapitał własny	100
		Zobowiązania	200

Z bilansu wynika, że kapitał własny wynosi 100 PLN. Można przyjąć, że taka jest jego faktyczna wartość, ponieważ po spłacie zobowiązań jednostce zostaną środki pieniężne w wysokości 100 PLN. Jeżeli kapitał własny występuje pod postacią środków pieniężnych, jego wycena jest realna.

Założmy teraz, że bilans jednostki B na 1.01.20X1 r. jest następujący:

Bilans jednostki B na 1.01.20X1 r.

AKTYWA		PASYWA	
Zapasy	300	Kapitał własny	100
		Zobowiązania	200

Z bilansu jednostki B wynika, że kapitał własny także wynosi 100 PLN, ale pojawiają się wątpliwości odnośnie do jego realnej wartości. Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie o ich przyczynę.

Podstawowymi elementami wyceny kapitału własnego w tym przypadku jest wycena zapasów. Jeśli cena sprzedaży zapasów wyniesie 400 PLN, to wartość kapitału własnego po ich sprzedaży wyniesie nie 100 PLN, ale 200 PLN. Środki pieniężne uzyskane z tytułu sprzedaży zapasów przeznaczone na pokrycie zobowiązań będą wynosiły 200 PLN, natomiast pozostała część (200 PLN) należna jest właścicielom, czyli stanowi ich kapitał.

Założmy, że wycena zapasów w cenie historycznej na 1.01.20X1 r. nie odzwierciedla prawidłowo korzyści z tytułu ich sprzedaży. Jeśli cena sprzedaży zapasów wyniesie 250 PLN, to wartość kapitału własnego wyniesie 50 PLN, a nie 100 PLN.

Na wartość kapitału własnego ma wpływ również wartość zobowiązań. Jeżeli założymy, że w bilansie na 1.01.20X1 r. nie zostały ujęte dodatkowe zobowiązania z tytułu odsetek za zwłokę w ich zapłacie, to wartość kapitału własnego ulegnie zmianie. Przyjmując, że zapasy zostaną sprzedane za 250 PLN, a wartość zobowiązań odsetkowych wynosi 30 PLN, kapitał własny miałby wówczas wartość tylko 20 PLN.

Bilans jednostki B na 1.01.20X1 r. (skorygowany o utratę wartości zapasów i zobowiązania odsetkowe)

AKTYWA		PASYWA	
Zapasy	250	Kapitał własny	20
		Zobowiązania (łącznie z odsetkami)	230

Powyższe przykłady pokazują, jak ogromne znaczenie dla właścicieli kapitału ma wy-cena w rachunkowości, dzięki której aktywa i zobowiązania uzyskują określone war-tości, od których z kolei zależy wartość kapitału własnego.

2.2.2. Przychody i koszty jako podstawowe kategorie pomiaru rentowności

Przychody i zyski

W polskim prawie bilansowym określono pojęcie przychodów, które bazuje na defi-nicji aktywów. Przychód to wzrost w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicz-nych, jednakże musi on spełniać określone warunki.

Po pierwsze, musi być **uprawdopodobniony**; po drugie, należy ustalić wiarygodnie jego wartość; po trzecie, jest to tylko taki wzrost korzyści, który doprowadzi do wzro-stu kapitału własnego (lub zmniejszenia jego niedoboru) w inny sposób niż wniesienie środków przez udziałowców lub właścicieli. Ponadto w definicji przychodów określono formę powstania korzyści ekonomicznych; mogą one oznaczać albo wzrost aktywów, albo zmniejszenie zobowiązań. Definicja przychodów opiera się zatem na złotej zasadzie bilansowej, co powoduje, że moment uznania przychodów staje się bardzo jednoznaczny, mimo ogólnego charakteru definicji.

Definicja przychodów (i zysków) nie odpowiada na pytanie, w jaki sposób ująć przy-chód. Pozwala jedynie na stwierdzenie, czy należy go uznać, a to, czy będzie on uznany w wyniku bieżącego okresu, czy też będzie odnoszony bezpośrednio na kapitał własny, zależy od rodzaju przychodu, czyli źródła jego pochodzenia⁷.

Przychód oznacza korzyści, przy czym wzrost (wystąpienie) korzyści może wynikać albo ze zwiększenia aktywów, albo ze zmniejszenia zobowiązań.

Jednak nie wszystkie zwiększenia aktywów lub zmniejszenia zobowiązań stanowią przychód; są nim tylko te wyżej wymienione zdarzenia, których efektem jest wzrost kapitału własnego inny niż wynikający ze zwiększenia udziałów właścicieli. Rozważ-my przykłady ilustrujące istotę definicji przychodu.

⁷ Przykładowo, wprowadzenie aktywów do ksiąg rachunkowych po raz pierwszy, wynikające z nie-ujawnienia ich w latach poprzednich, stanowi przychód jednostki, który ze względu na źródło przychodu – zdarzenia lat poprzednich – powinien być co do zasady odnoszony nie na wynik bieżącego okresu, ale na wynik lat poprzednich, czyli do kapitału własnego. Natomiast jeżeli jednostka w danym okresie otrzy-mała środki trwałe nieodpłatnie od osoby niebędącej właścicielem, to w tym okresie powstaje przychód zgodnie z jego definicją. To, w jaki sposób ująć powstały w danym okresie przychód, wynika ze szczegóło-wych zasad ustalania wyniku bieżącego okresu.

Przykład 2.5. Przychód a wniesienie aportu przez właścicieli kapitału

Bilans					
Aktywa	↑	100	Kapitał własny	↑	100

W powyższej sytuacji ma miejsce wzrost aktywów, ale jego przyczyną jest dopłata właścicieli do kapitału wniesiona w formie aportu. Nie występuje przychód; co prawda nastąpiło zwiększenie kapitału własnego, ale drogą zwiększenia udziałów właścicieli.

Przykład 2.6. Przychód a zamiana zobowiązań na udziały

Bilans	
Kapitał własny	↑
Zobowiązania	↓

W tym przypadku również nie wystąpi przychód, mimo zmniejszenia zobowiązań, gdyż ich zmniejszenie oznacza co prawda wzrost kapitału własnego, ale drogą wzrostu udziałów właścicieli.

Przykład 2.7. Przychód a zaciągnięcie kredytu

Bilans			
Aktywa – środki pieniężne	↑	Zobowiązania – kredyt	↑
		Kapitał własny – bez zmian	

W tym przypadku zwiększa się wartość aktywów, ale nie powoduje to wzrostu kapitału własnego; przyrost aktywów nie stanowi zatem przychodu.

Przykład 2.8. Przychód a spłata zobowiązań

Bilans			
Aktywa – środki pieniężne	↓	Zobowiązania	↓
		Kapitał własny – bez zmian	

W powyższej sytuacji zmniejszają się zobowiązania, ale nie można uznać przychodu, gdyż kapitał własny nie ulega zwiększeniu.

Przykład 2.9. Przychód a nieodpłatne otrzymanie aktywów od kontrahenta

Bilans			
Aktywa	↑	Kapitał własny	↑

W efekcie wzrostu aktywów rośnie suma bilansowa w pasywach. Wzrost może nastąpić jedynie w pozycji kapitał własny; nie mogą wzrosnąć zobowiązania (ani ulec zmniejszeniu aktywa), ponieważ składniki majątku zostały otrzymane nieodpłatnie. Oznacza to, że nastąpił wzrost kapitału własnego, ale inną drogą niż zwiększenie udziałów właścicieli, należy więc uznać go za przychód.

Przykład 2.10. Przychód a przedawnienie zobowiązań

Bilans		
	Zobowiązanie	↓
	Kapitał własny	↑

W efekcie zmniejszenia zobowiązań w celu zachowania równowagi bilansowej musi nastąpić albo wzrost innej pozycji pasywów, albo zmniejszenie aktywów. W wyniku przedawnienia zobowiązań nie ulega zmianie wartość aktywów, natomiast zwiększa się kapitał własny. Jednostka odnosi korzyść, ponieważ nie będzie musiała spłacić długów. Korzyść ta w rezultacie podwyższa wartość kapitału własnego, ale jest to inna droga wzrostu kapitału niż zwiększenie udziałów. W świetle obowiązującej definicji korzyść ta jest zatem przychodem.

Koszty i straty

Polskie prawo bilansowe poprzez wprowadzenie definicji kosztów sprecyzowało moment uznania kosztu. Koszt uznaje się w momencie, w którym następuje zmniejszenie korzyści ekonomicznych, spełniające określone w definicji kosztów warunki.

Po pierwsze, zmniejszenie korzyści musi mieć wiarygodnie określoną wartość; po drugie, musi doprowadzić do zmniejszenia kapitału własnego (lub zwiększenia jego niedoboru) w inny sposób niż wycofanie środków przez właścicieli lub udziałowców.

Definicja kosztów określa formę zmniejszenia korzyści ekonomicznych; jest to albo zmniejszenie wartości aktywów, albo zwiększenie wartości zobowiązań. Jeśli zatem jednostka w danym roku zapłaciła roczną składkę ubezpieczenia za samochód za rok następny, to nie poniosła jeszcze kosztu, gdyż nastąpiło co prawda zmniejszenie aktywów (środków pieniężnych), ale doprowadziło ono do wzrostu innego składnika aktywów – rozliczeń międzyokresowych czynnych. Koszt nie może być zatem uznany.

Jeżeli udziałowcy dokonali podziału zysku, przeznaczając go na dywidendę, to mimo że wzrosły zobowiązania wobec udziałowców, które doprowadziły do zmniejszenia kapitału własnego, nie oznacza to uznania kosztu zgodnie z definicją, ponieważ stanowi ono wycofanie środków udziałowców.

Podobnie jak w przypadku przychodów, definicja kosztów pozwala jedynie stwierdzić, że koszt należy w danym momencie uznać. Jeśli jednostka w danym okresie ujawnia rezerwy z tytułu obowiązku wykonania świadczenia, który to obowiązek powstał w poprzednim okresie, wówczas będący skutkiem utworzenia rezerwy koszt powinien być odniesiony nie na bieżący wynik, ale bezpośrednio na kapitał własny, gdyż zdarzenie będące źródłem jego uznania wystąpiło w poprzednich okresach.

Nie wszystkie zmniejszenia aktywów lub zwiększenia zobowiązań stanowią koszty; są to tylko te wyżej wymienione zdarzenia, których efektem jest zmniejszenie kapitału własnego inne niż wynikające z podziału kapitału między właścicieli (por. przykłady 2.11–2.15).

Przykład 2.11. Koszt a deklaracja dywidendy

Bilans		
	Kapitał własny	↓
	Zobowiązania	↑

W tym przypadku nie można uznać kosztu mimo zwiększenia zobowiązań, ponieważ ich wzrost powoduje zmniejszenie kapitału własnego, ale w drodze uszczuplenia udziałów właścicieli.

Przykład 2.12. Koszt a spłata kredytu

Bilans			
Aktywa – środki pieniężne	↓	Zobowiązania – kredyt	↓
		Kapitał własny – bez zmian	

W tym wypadku nie można uznać kosztu, mimo że ma miejsce zmniejszenie aktywów. Skutkiem zmian aktywów nie jest bowiem zmniejszenie kapitału własnego.

Przykład 2.13. Koszt a zaciągnięcie kredytu

Bilans			
Aktywa – środki pieniężne	↑	Zobowiązania – kredyt	↓
		Kapitał własny – bez zmian	

W powyższej sytuacji nie należy uznać kosztu, mimo że wystąpił wzrost zobowiązań. Skutkiem tych zmian zobowiązań nie jest bowiem zmniejszenie kapitału własnego, ale wzrost aktywów.

Przykład 2.14. Koszt a nieodpłatne przekazanie aktywów innej jednostce

Bilans			
Aktywa	↓	Kapitał własny	↓

W efekcie zmniejszenia aktywów zmniejsza się suma bilansowa. Zmniejszenie może nastąpić jedynie w pasywach w pozycji „Kapitał własny”; nie mogą zmniejszyć się zobowiązania czy zwiększyć aktywa, gdyż przekazanie składników majątku ma charakter nieodpłatny. Oznacza to, że nastąpiło zmniejszenie wartości kapitału własnego, ale inną drogą niż podział kapitału między właścicieli. Należy więc uznać koszt.

Przykład 2.15. Koszt a zobowiązania z tytułu wynagrodzenia pracowników

Bilans		
	Zobowiązanie	↑
	Kapitał własny	↓

W wyniku uznania zobowiązania wobec pracowników nie ulega zmianie wartość aktywów, natomiast zmniejsza się kapitał własny. Jednostka uznaje koszt z tytułu zużycia siły roboczej,

który w rezultacie powoduje uszczuplenie kapitału własnego, ale jest to inna droga zmniejszenia kapitału niż jego podział między właścicieli. Zmniejszenie kapitału jest w tym przypadku kosztem.

2.3. Ogólne zasady wyceny bilansowej oraz pomiaru dokonań

2.3.1. Pomiar sytuacji finansowej a pomiar dokonań

Pomiar w rachunkowości jest możliwy dzięki żmudnej pracy polegającej na rejestracji poszczególnych zdarzeń gospodarczych na kontach księgowych. Konta stanowią element księgowości – techniki, bez której trudno wyobrazić sobie rachunkowość i sprawozdania finansowe. Księgowania na kontach są rezultatem przyjętych zasad rachunkowości, a ich celem jest przygotowanie danych do sporządzenia sprawozdań finansowych. Poszczególne konta stanowią odzwierciedlenie pozycji dwóch podstawowych sprawozdań finansowych – bilansu i rachunku zysków i strat, czyli aktywów, zobowiązań i kapitału własnego oraz przychodów i kosztów. Spróbujemy teraz „pominąć” etap technicznej rejestracji zdarzeń na kontach i określić bezpośredni wpływ zasad pomiaru zdarzeń gospodarczych na sprawozdania finansowe.

Bilans jest najważniejszym sprawozdaniem finansowym i w zasadzie mógłby pozostać tym jedynym. Rachunek zysków i strat pozwala jednak na wyraźne wyodrębnienie aspektu przychodowo-kosztowego działalności jednostki. Wynik finansowy netto ustalany w rachunku zysków i strat „wraca” do bilansu i stanowi własne źródło finansowania majątku, a więc pozycję bilansową – element kapitału własnego (por. przykład 2.16, wariant 1).

W sytuacji braku wyodrębnienia rachunku zysków i strat przychody osiągnięte przez jednostkę zwiększałyby bezpośrednio jej kapitał własny, natomiast koszty stanowiłyby jego zmniejszenie (por. przykład 2.16, wariant 2).

Przykład 2.16. Bilans a rachunek zysków i strat

Bilans otwarcia na 1.01.20X1 r. spółki ART (w PLN)

Towary	100	Kapitał własny podstawowy	100
--------	-----	---------------------------	-----

Załóżmy, że spółka sprzedaje wszystkie towary za kwotę 150 PLN, otrzymując w zamian środki pieniężne. Powyższe zdarzenie oznacza zmianę sytuacji finansowej spółki, a zarazem ma wpływ na jej rentowność. Spółka osiągnęła korzyść w wysokości 150 PLN, sprzedając towary o wartości 100 PLN.

Wariant 1. Rachunek zysków i strat jest sporządzany

Rachunek zysków i strat spółki (w PLN) jest następujący:

Przychody	150
Koszty	100
Wynik finansowy	+50

Bilans sporządzony po sprzedaży towarów ma postać:

Bilans (w PLN)			
Towary	0	Kapitały własny podstawowy	100
Środki pieniężne	150	Wynik finansowy	50

W bilansie pojawiły się zatem nowe pozycje:

w aktywach – środki pieniężne 150 PLN,

w pasywach – źródło finansowania – wynik 50 PLN.

W danym okresie powstała korzyść wynikająca ze sprzedaży, czyli przychody ze sprzedaży towarów (150 PLN), oraz koszty współmierne do tej sprzedaży w wysokości 100 PLN („zużyto” towary, dokonując ich sprzedaży).

Aby sporządzić bilans zamknięcia, należy w pierwszej kolejności określić przychody, potem koszty, a następnie ustalony wynik ująć w pasywach bilansu.

Wariant 2. Rachunek zysków i strat nie jest sporządzany

Jeżeli rachunek zysków i strat nie zostałyby wyodrębnione, nie oznaczałoby to, że nie należy uznać przychodów i kosztów. Byłyby one jednak ujęte w sprawozdaniach odmiennie.

Przychody (150 PLN) oznaczałyby:

wzrost aktywów – środki pieniężne 150 PLN,

wzrost kapitału własnego 150 PLN.

Koszty (100 PLN) oznaczałyby:

zmniejszenie aktywów – towary 100 PLN,

zmniejszenie kapitału własnego 100 PLN.

W rezultacie bilans po dokonaniu sprzedaży towarów wyglądałby następująco:

Bilans (w PLN)			
Towary	0	Kapitały własne (100 + 150 – 100)	150
Środki pieniężne	150		

Obliczenie zysku (wyniku) polegałoby więc w tym przypadku na porównaniu kapitału własnego z bilansu zamknięcia z kapitałem własnym z bilansu otwarcia (150 PLN – 100 PLN = 50 PLN).

Przychód oznacza przyrost korzyści, powodując wzrost kapitału własnego, koszt natomiast zmniejszenie korzyści, czyli zmniejszenie kapitału własnego. Nie ma znaczenia,

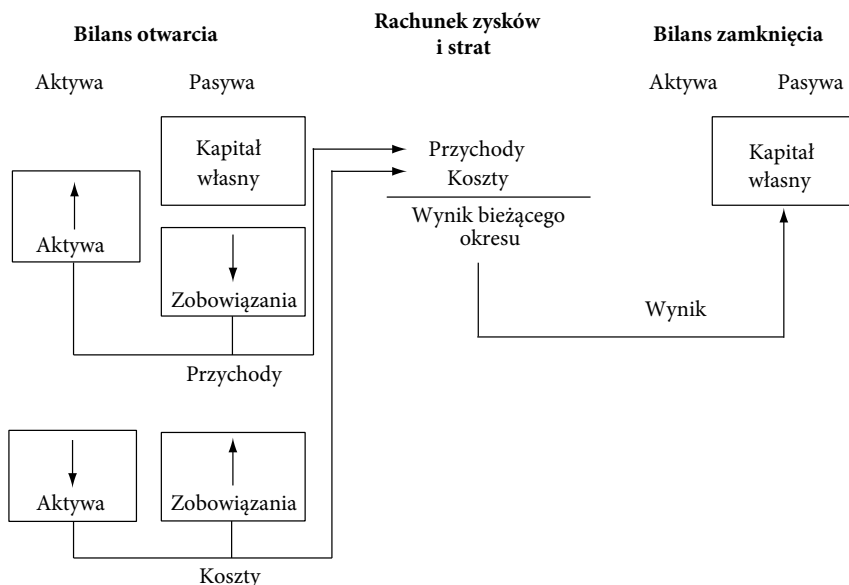
w jaki sposób będzie ujęte zwiększenie/zmniejszenie kapitału własnego – czy w sposób pośredni, a więc poprzez wynik ustalony w rachunku zysków i strat, czy w sposób bezpośredni, a więc jako bezpośredni wzrost kapitału własnego w bilansie. O tym, które rozwiązanie należy stosować, decydują regulacje rachunkowości w danym kraju.

Przychody i koszty, ze względu na sposób ich ujmowania w sprawozdaniach, można podzielić na dwie grupy:

- 1) ujmowane w rachunku zysków i strat bieżącego okresu, czyli mające wpływ na wynik finansowy bieżącego okresu (zwane dalej kosztami/przychodami o charakterze wynikowym lub wynikowymi),
- 2) ujmowane bezpośrednio w bilansie, w kapitale własnym, czyli niemające wpływu na wynik finansowy bieżącego okresu (zwane dalej kosztami/przychodami o charakterze kapitałowym lub kapitałowymi).

Pierwsza grupa przychodów i kosztów jest wykazywana w sprawozdaniach finansowych danego okresu w sposób zaprezentowany na ilustracji 2.5.

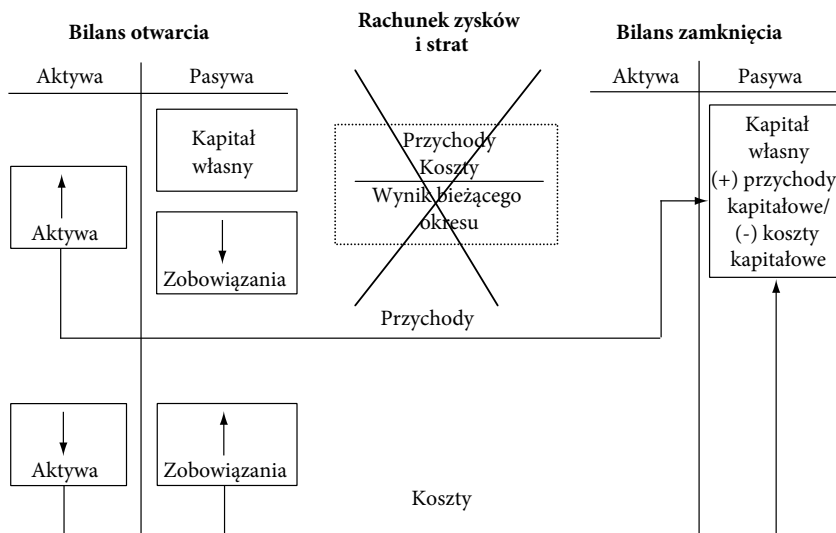
Ilustracja 2.5. Przychody/koszty o charakterze wynikowym wykazywane w sprawozdaniach finansowych danego okresu

Źródło: opracowanie własne.

Natomiast druga grupa przychodów i kosztów jest wykazywana w sprawozdaniach finansowych danego okresu w sposób zaprezentowany na ilustracji 2.6.

Ilustracja 2.6. Przychody/koszty o charakterze kapitałowym wykazywane w sprawozdaniach finansowych danego okresu

Źródło: opracowanie własne.

Specyficznym przypadkiem w rachunkowości jest kategoria tzw. przychodów rozliczanych w czasie (*deferred income*). Stanowi ona pozycję bilansową trudną do interpretacji w świetle definicji przychodu. Zakładając, że definicja przychodu jest spełniona, wykazywanie przychodów w odrębnej pozycji pasywów, innej niż kapitał własny, powoduje powstanie pozycji trudnej do zaklasyfikowania, ponieważ wyodrębnienie dodatkowych kategorii – innych niż podstawowe kategorie bilansowe aktywów, zobowiązań i kapitału własnego – jest sprzeczne z definicjami tych kategorii podstawowych.

Oznacza to, że przychody do rozliczenia w czasie, jeżeli spełniają definicję przychodu, powinny być sklasyfikowane jako element kapitału własnego, a nie jako kategoria zobowiązań. Stanowią one bowiem specyficzny co do treści ekonomicznej przychód kapitałowy. W przyszłych okresach zmieniają swój charakter, ponieważ są uznawane za przychody wynikowe bieżącego okresu (por. przykład 2.17).

Przykład 2.17. Przychód rozliczany w czasie

Załóżmy, że jednostka w okresie *n* otrzymała od kontrahenta nieodpłatnie środek trwały (100 000 PLN) podlegający amortyzacji w okresie 10 lat.

Co do istoty ekonomicznej nieodpłatne otrzymanie składnika majątku oznacza korzyść jednostki, spełniającą warunki definicji przychodu. Problem polega na tym, w jaki sposób wykazać przychód powstały na dzień otrzymania środka trwałego. Zgodnie z polskimi regulacjami rachunkowości jest to właśnie przypadek przychodu rozliczanego w czasie.

Bilans na dzień otrzymania środka trwałego (okres n) (w PLN)			
Środek trwały	+ 100 000	Kapitał własny	
		Przychód do rozliczania w czasie	+100 000
		Zobowiązania	

Przychód został wykazany w odrębnej pozycji pasywów, która, jak się wydaje, powinna być zaliczana do kapitału własnego. Jest on bowiem zgodnie z definicją przychodu i zobowiązań przychodem w okresie n.

Spójrzmy teraz na okres n+1.

Bilans na początek okresu n + 1		Rachunek zysków i strat	Bilans na koniec okresu n+1	
Aktywa	Pasywa		Aktywa	Pasywa
Środek trwały 100 000	Kapitał własny Przychód do rozliczenia w czasie 100 000		Środek trwały 90 000	Kapitał własny Przychód do rozliczenia w czasie 90 000
		Przychody 10 000 Koszty 10 000 Wynik okresu n+1 0		

W okresie n+1 część przychodu z tytułu nieodpłatnego otrzymania środka trwałego staje się przychodem bieżącego okresu, czyli zmienia swój charakter. Jednakże nie ma ona wpływu na wynik finansowy, gdyż niwelowana jest przez taką samą kwotę kosztów amortyzacji środka trwałego (10% od kwoty 100 000 PLN).

W dalszej części rozdziału rozważymy ogólne zasady wyceny aktywów i pasywów oraz pomiaru przychodów i kosztów sformułowane na podstawie polskiego prawa bilansowego.

2.3.2. Wycena wstępna aktywów i pasywów a ich wycena na dzień bilansowy

Wycena bilansowa stanowi zasadniczy obszar zainteresowania systemu rachunkowości. Jej zasady determinują wynik finansowy okresu, stąd też nie może być ona rozpatrywana w oderwaniu od zasad ustalania wyniku finansowego.

Ustawa o rachunkowości koncentruje się w szczególności na problematyce wyceny aktywów i pasywów, przez co pośrednio oddziałuje na zasady ustalania wyniku finansowego. Zasady wyceny bilansowej zależą od wielu czynników, wśród których najbardziej istotny jest rodzaj aktywów/zobowiązań, ich przeznaczenie oraz okres utrzymywania przez jednostkę. Nie bez znaczenia dla wyceny są także nadrzędne zasady rachunkowości. W zależności bowiem od rangi poszczególnych nadrzędnych zasad różne są szczegółowe zasady ustalania wartości bilansowej aktywów czy zobowiązań.

Przed omówieniem polskich regulacji w zakresie wyceny wyjaśnimy jej istotę ekonomiczną.

Wycena aktywów i pasywów oznacza ustalanie ich wartości w dwóch momentach:

- 1) w ciągu okresu sprawozdawczego, czyli w momencie początkowego ujęcia aktywów czy pasywów w księgach rachunkowych; wówczas mówimy o wycenie wstępnej (określenie wycena wstępna jest stosowane w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości);
- 2) na dzień bilansowy, czyli na dzień sporządzenia sprawozdania finansowego.

Wartość aktywów i pasywów na dzień ich wstępnego ujęcia jest wartością aktualną (rynkową), ale tylko na ten dzień. Problem wyceny wstępnej polega jedynie na tym, jaki parametr wyceny może być zastosowany, a to zależy od sposobu pozyskania przez jednostkę określonego składnika aktywów czy pasywów. W przypadku nabycia aktywów będzie to na przykład cena nabycia, w przypadku nieodpłatnego otrzymania środków pieniężnych – ich wartość nominalna.

Zasady wyceny komplikują się dopiero na dzień bilansowy, w którym jednostka dokonuje ponownej wyceny pozyskanych w przeszłości aktywów i pasywów. Ich wstępna wartość nie jest już wartością aktualną, ale historyczną. I tu powstaje dylemat, czy na dzień ponownej wyceny należy dokonać zmiany wartości, czy też pozostawić ją na poziomie wartości historycznej.

Źródłem wątpliwości w takiej sytuacji jest już sama definicja aktywów i zobowiązań. Należy bowiem pamiętać, że jednym z podstawowych elementów definicji jest warunek przyszłych korzyści – ich wpływu (aktywa) lub odpływu (zobowiązania). Z pewnością należy zmienić wartość aktywów, jeśli przyszłe korzyści (obliczone wiarygodnie) z tytułu ich posiadania będą mniejsze niż wartości historyczne. W przypadku zobowiązań, jeżeli wartość historyczna jest niższa niż wartość odpływu przyszłych korzyści, również należy ją skorygować. Zmniejszenie wartości aktywów i wzrost wartości zobowiązań na dzień bilansowy może zatem wynikać z istoty definicji tych kategorii finansowych.

Każde odstępstwo od wartości historycznych aktywów i zobowiązań rodzi określony skutek finansowy. W omawianym przypadku, zgodnie z definicjami tych podstawowo-

wych kategorii, na dzień bilansowy należy uznać koszt (por. przykład 2.18). To, czy będzie to koszt wynikowy okresu, czy też koszt kapitałowy, zależy między innymi od rodzaju aktywów i zobowiązań.

Przykład 2.18. Koszty z tytułu wyceny na dzień bilansowy

Jednostka nabyła materiały w cenie zakupu za kwotę 500 PLN. Na dzień wstępnej wyceny kwota 500 PLN jest wartością rynkową.

Bilans na dzień nabycia materiałów w okresie n (w PLN)			
Materiały	+500	Zobowiązania	+500

Na dzień bilansowy kończący okres n materiały nie zostały zużyte, a zobowiązanie nie zostało zapłacone. Jednostka stwierdziła, że materiały są zbędne i ewentualnie mogą być odsprzedane. Ich cena sprzedaży na dzień bilansowy wynosi jednak tylko 300 PLN.

Ponadto niezapłacenie w terminie zobowiązania spowodowało obowiązek zapłaty odsetek w wysokości 50 PLN.

Rozważmy skutek przedstawionych informacji dla wyceny na dzień bilansowy. Przyszłe korzyści z tytułu posiadanych materiałów wynoszą nie 500 PLN, ale jedynie 300 PLN, natomiast odpływ przyszłych korzyści z tytułu zobowiązań nie wynosi 500 PLN, ale 550 PLN. W przypadku aktywów utrata korzyści wynosi 200 PLN, w przypadku zobowiązań wzrost „niekorzyści” wynosi 50 PLN.

W przykładzie założono, że koszty z tytułu wyceny na dzień bilansowy mają charakter wynikowy, czyli wpłyną na wynik finansowy okresu n.

Bilans na koniec okresu n (w PLN)		Rachunek zysków i strat za okres n (w PLN)	
Aktywa	Pasywa	KOSZTY (utrata korzyści)	
Materiały:			
Wartość historyczna 500	Kapitał własny		200
– Utrata korzyści – 200	Zobowiązania		50
Wartość na dzień bilansowy (na poziomie przyszłych korzyści) 300	Wartość historyczna 500		250
	+ Wzrost „niekorzyści” 50		
	Wartość na dzień bilansowy (na poziomie odpływu przyszłych korzyści) 550		

Przedstawione w przykładzie 2.18 rozwiązanie jest powszechnie akceptowane, gdyż dotyczy przypadku urealnienia wartości historycznej, polegającego na obniżeniu

wartości aktywów lub zwiększeniu zobowiązań, wskutek czego następuje zmniejszenie wyniku finansowego zgodnie z nadrzędną zasadą rachunkowości, jaką jest zasada ostrożności. O takim rozwiązaniu często mówi się, że jest skutkiem zastosowania ostrożnej wyceny na dzień bilansowy.

Inaczej przedstawia się kwestia korekty wartości aktywów i zobowiązań na dzień bilansowy w sytuacji, gdy ich wartość historyczna w przypadku aktywów jest niższa niż wartość przyszłych korzyści, a w przypadku zobowiązań – wyższa niż odpływ przyszłych korzyści.

Z punktu widzenia użytkownika sprawozdania finansowego z pewnością bardziej przydatną informacją byłaby wartość aktualna aktywów i zobowiązań oszacowana na poziomie przyszłych korzyści (lub ich odpływu), a nie ich wartość historyczna. W tym miejscu dochodzą jednak do głosu nadrzędne zasady rachunkowości i cechy jakościowe informacji generowanej przez rachunkowość. Przez długi okres możliwość podwyższania wartości historycznej aktywów była ograniczona. Takie podejście było uzasadnione zasadą ostrożności, zasadą realizacji oraz cechą wiarygodności informacji. Stanowiło to swego rodzaju zaporę w kreowaniu (zwiększaniu) wyniku finansowego bieżącego okresu.

Wzrost wartości aktywów na dzień bilansowy oznacza bowiem konieczność uznania przychodu, który wykazany tradycyjnie w rachunku zysków i strat powoduje wzrost wyniku finansowego. Przychód ten jest wątpliwy, jeszcze niezrealizowany, i dlatego zgodnie z zasadą ostrożności powinien być wykazany w okresie, w którym nastąpi jego realizacja, czyli osiągnięcie korzyści ekonomicznych. Co do istoty przychód taki jest wielkością planistyczną, która będzie zrealizowana (lub nie) w przyszłości (por. przykład 2.19)⁸.

Przykład 2.19. Wycena bilansowa a wartość historyczna aktywów

Jednostka posiada towary w cenie nabycia 1000 PLN. Na dzień bilansowy ich cena sprzedaży wynosi 1500 PLN, a zatem przyszłe korzyści wyniosą nie 1000 PLN, ale 1500 PLN.

Jednostka, chcąc pokazać na dzień bilansowy poziom przyszłych korzyści, musiałaby wykazać w rachunku zysków i strat kwotę 500 PLN jako przychód.

⁸ Rachunkowość, akceptując takie wielkości, staje się zatem systemem odwzorowującym przyszłość, a nie przeszłość, i w związku z tym przestaje być systemem w pełni wiarygodnym, sprawdzalnym i rzetelnym. Przyjęcie takiego podejścia do wyceny zmienia od wieków funkcjonujące zasady rachunkowości. Podstawowe założenie memoriału, zgodnie z którym skutki transakcji są wykazywane w momencie jej zaistnienia, zostaje podane w wątpliwość.